

UNIVERZITA TOMÁŠE BATI VE ZLÍNĚ
FAKULTA HUMANITNÍCH STUDIÍ
Institut mezioborových studií Brno

Vztah dítěte k pěstounům ve školním věku

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Vedoucí bakalářské práce:
PhDr. Alena Plšková

Vypracoval:
Libor Meluzín

Brno 2011

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci na téma „Vztah dítěte k pěstounům ve školním věku“ zpracoval samostatně a použil jsem literaturu uvedenou v seznamu použitých pramenů a literatury, který je součástí této bakalářské práce.
Elektronická a tištěná verze bakalářské práce jsou totožné.

V Blansku dne 20. dubna 2011

.....

Libor Meluzín

Poděkování

Děkuji paní PhDr. Aleně Plškové za obětavý a vstřícný přístup a za velmi užitečnou metodickou pomoc, kterou mi poskytla při zpracování mé bakalářské práce.

Také bych chtěl poděkovat své rodině a spolupracovníkům za trpělivost a morální podporu, kterou mi poskytli při zpracování mé bakalářské práce.

Libor Meluzín

OBSAH:

ÚVOD	2
1. Výchova dítěte v rodině	4
1.1 Nezastupitelná úloha rodiny	4
1.2 Funkční rodina	5
1.3 Poruchy funkce rodiny	6
2. Základní formy náhradní péče o dítě	10
2.1 Historie pěstounské péče v Čechách	10
2.2 Péče ústavní	12
2.3 Náhradní rodinná péče	12
2.4 Osvojení a pěstounská péče – srovnání	17
3. Vztahy v pěstounské péči	21
3.1 Zákonná úprava pěstounské péče v ČR	21
3.2 Podpora pěstounských rodin ze strany nestátních organizací	26
3.3 Role náhradního rodiče	27
3.4 Psychologie dětí v náhradních rodinách	35
3.5 Biologická rodina dítěte v pěstounské péči	40
3.6 Specifika vztahu dítěte a pěstouna ve školním věku	43
4. Praktická část	47
4.1. Metody, cíl průzkumu a stanovení hypotéz	47
4.2. Výběrový soubor	47
4.3. Výsledky šetření	49
4.4. Závěry šetření	52
Závěr	54
Resumé	56
Anotace	58
Seznam použité literatury	60
Seznam příloh	62

Úvod

V České republice stále velké množství dětí (uvádí se okolo 20 000) vyrůstá v dětských domovech a ústavech sociální péče. Tyto děti vyrůstají, aniž by poznaly rodičovskou lásku, pocit bezpečí, jistoty, emocionální stability a odpovědnosti za druhé. Děti zde vyrůstají v relativním blahobytu, který však je často ze dne na den ukončen vstupem do dospělosti a opuštěním ústavu. Mladý člověk tak prožije sociální šok a realita, která ho donutí starat se sám o sebe, ho často přivede ke kriminální činnosti. Dochází k nežádoucímu společenskému jevu, jehož existence je stále závažná a společnost by měla mít zájem tento problém řešit.

Cestou k eliminaci tohoto nežádoucího společenského jevu je určitě dobře fungující systém náhradní rodinné péče, kam patří vedle osvojení rovněž pěstounská péče. Do systému náhradní rodinné péče řadíme celou řadu nástrojů, ať již jde o legislativní úpravu problematiky, resp. její nedostatečnost, garanci z pozice státních orgánů, pomoc různých nestátních organizací atd. Významnou a nezastupitelnou roli bude v náhradní rodinné péči vždy hrát vzájemný vztah mezi dítětem a „rodičem“, tedy v pěstounské péči vzájemný vztah dítěte a pěstouna.

Jak název mé bakalářské práce napovídá, zaměřil jsem se ve vývoji dítěte na období školního věku. Právě školní věk je obdobím, kdy se pěstouni potýkají s různými vážnými výchovnými problémy, kdy na dítě daleko silněji působí genetická výbava biologické rodiny, kdy samotné dítě se musí vyrovnávat se svým dospíváním a současně řešit své složité sociální postavení. Začlenění dítěte školního věku z klinické rodiny do vzdělávacího procesu základní školy vyžaduje značné úsilí nejen na straně pěstounů, ale významnou roli zde plní i škola, učitelé a v neposlední řadě i spolužáci.

Bakalářská práce je rozčleněna do čtyř kapitol, které mají své podkapitoly. Kapitola první až třetí je částí teoretickou a kapitola čtvrtá je pak věnována části praktické.

V teoretické části jsem akcentoval, jak významnou úlohu představuje pro správnou výchovu a zdravý vývoj dítěte rodina a na druhé straně, jaké dopady na dítě může nefungující rodina mít.

Do teoretické části jsem dále zahrnul historii náhradní péče o dítě, základní poznatky o náhradní rodinné péči, tzn. popis základních forem náhradní péče o dítě, jejich srovnání.

Je důležité si uvědomit, že všechny děti, nejen ty, které vyrůstají ve fungující rodině, ale i děti, které takové štěstí nemají a vyrůstají v dětských domovech, ústavech sociální péče nebo v rodinách pěstounů, mají svá práva a pochopitelně i své povinnosti.

Mou snahou bylo obsáhnout to zásadní, co s problematikou dítěte v náhradní péči souvisí, resp. věnoval jsem se roli náhradního rodiče, psychologii dětí v náhradních rodinách a v neposlední řadě také úloze biologických rodičů dětí v pěstounské péči.

Praktická část mé bakalářské práce zahrnuje sociologické šetření ve čtyřech pěstounských rodinách, které mají ve své péči děti školního věku, jehož cílem bylo potvrdit nebo vyvrátit názor, že pevná citová vazba mezi dítětem a pěstounem se projeví v kvalitě sociálního přizpůsobení dítěte, ať již v samotné rodině nebo ve škole a případně i mezi vrstevníky v mimoškolním prostředí.

1. Výchova dítěte v rodině

„Je neoddiskutovatelným faktem, že nejlepší výchovné a životní prostředí pro dítě je dobře fungující rodina, kde má dítě své nezastupitelné místo a možnost získat ty nejcennější emocionální i praktické zkušenosti nezbytné pro jeho harmonický a komplexní vývoj.“ (www.adopce.com)

1.1 Nezastupitelná úloha rodiny

„Co potřebuje malé dítě?

Moje odpověď je složitá i jednoduchá zároveň: mnoho věcí, ale ze všeho snad nejvíce jistotu ve vztazích ke svým lidem.“ (Matějček, 2008, s. 9)

Pro dítě je důležité vědět, že je vždy nablízku někdo, na koho se může spolehnout, někdo, kdo rozpozná jeho potřeby. To znamená, dokáže reagovat na jeho pláč, poznat, kdy má hlad, kdy dítě něco bolí, kdy potřebuje přebalit, pochovat. Jsem přesvědčen o tom, že tuto jistotu „nalézá“ v bezproblémově fungující rodině. Rodina je jen velmi těžko nahraditelnou institucí pro dospělého člověka, natož pak pro dítě.

„Je nezastupitelná při předávání hodnot z generace na generaci, funguje jako nejvýznamnější socializační činitel. Stojí na počátku rozvoje osobnosti a má možnost ho v rozhodující fázi ovlivňovat.“ (Kraus, 2008, s. 79)

Působí na dítě v oblasti výchovy, v oblasti společenské i kulturní. Na základech, které v těchto oblastech jedinec jako malé dítě získá, těží a staví celý svůj další život.

V této souvislosti mě zajímalo, co si okamžitě lidé vybaví pod pojmem „rodina“. Oslovil jsem několik kolegů v mém zaměstnání. Odpovědi byly podobné - děti, rodiče, sourozenci, jistota, bezpečí, příbuzní. Téměř všichni také uvedli „domov“.

„Domov... Obsah tohoto pojmu zahrnuje minimálně čtyři vzájemně se prolínající, a přece rozdílné linie:

- První z nich se váže na domov jako budovu, obytný prostor a prostor, který k této budově bezprostředně patří. Jde o technický aspekt prostředí, v němž žijeme. Můžeme jej dále charakterizovat různými přívlastky: luxusní, skromný, prostorný.
- Druhá se váže ke složení obyvatel. Domov tvoří rodiče, děti, sourozenci, někdy i další příbuzní žijící ve společné domácnosti. Ta může být málo početná i početná, jednogeneační i vícegenerační.
- Třetí v sobě zahrnuje širší sociální prostředí, kamarády, sousedy, školu, prostředí spojené s důležitými životními událostmi, kde „známe každý kámen“ a na „každém kroku“ potkáváme prostřednictvím vzpomínek svou minulost. Toto prostředí může být více i méně podnětné, normální i patologické.

- Ve čtvrté linii se odráží generační a genetická kontinuita života a v popředí stojí nejbližší vztahy rodičů a dětí. Čtvrtá linie je naplněna potřebou někam a někomu patřit.“ (Škoviera, 2007, s. 113)

Pojem „rodina“ definovalo nespočet autorů. Jako výstižné se jeví vymezení, „kdy rodina je chápána jako strukturovaný celek (systém), jehož smyslem, účelem a náplní je utvářet relativně bezpečný, stabilní prostor a prostředí pro sdílení, reprodukci a produkci života lidí (Plňava, 1994). V každém případě je to přirozené prostředí, do něhož se člověk rodí, aniž si mohl vybrat jiné a přejímá to, co v něm je připraveno rodiči (Přadka, 1983).“ (Kraus, Sýkora, 2009, s. 33)

1.2 Funkční rodina

Je nezpochybnitelné, že fungující rodina (v ideálním případě matka a otec) je pro každé dítě tím nejoptimálnější prostředím pro jeho harmonický vývoj. Nicméně téměř na každém kroku se setkáváme s tím, že rodina nefunguje tak, jak bychom si přáli. Jsou zde rizika, a to jak na straně rodičů, tak mohou být tato rizika spojena se samotným dítětem.

V roce 1978 byl v USA Smithem a Carroll vytvořen Family Stress Checklist (Seznam rodinných stresorů), v němž jsou stanoveny následující rizikové faktory rodičů:

1. Rodič byl v dětství často a opakovaně bit nebo byl obětí násilí ze strany rodičů.
2. Rodič byl trestně stíhán, je/byl duševně nemocný, měl/má problémy se závislostmi (alkohol, drogy).
3. Rodič byl v minulosti podezřelý z týrání dítěte.
4. Rodič má nízké sebehodnocení, je sociálně izolovaný, trpí depresemi, má nízkou schopnost řešit problémové situace.
5. Rodič prožívá/prožil četné krize nebo stresové situace (např. „chaotický“ způsob života, problematické partnerské vztahy, časté střídání partnerů, neschopnost udržet si dlouhodobě práci, dlouhodobá nezaměstnanost spojená se špatnou socioekonomickou situací, časté stěhování, špatné podmínky bydlení).
6. Rodič má rigidní a nerealistické očekávání od chování dítěte.
7. Rodič dítě tvrdě trestá.
8. Rodič vnímá chování dítěte jako problém, provokaci, obtěžuje ho.
9. Dítě je nechtěné, je překážkou ve vedení způsobu života, kterým by rodič chtěl žít, má zdravotní problémy, je handicapované. (Bechyňová, Konvičková, 2008, s. 41)

„V souvislosti s rizikovými faktory rodičů bych ještě zmínil pojem „toxičtí rodiče“, který ve své knize stejného názvu, vydané roku 1989, věnované vztahům mezi rodiči a dětmi, uvedla psychologka Suzan Forwardová. Podle ní „toxičtí rodiče“ jsou lidé, u nichž převažuje negativní postoj k dítěti, neustále dítě ponižují, zneužívají a

traumatizují. Častá kritika dítěte, trestání a bití, vyvolávání pocitů stálého strachu u dítěte, závislost na drogách či alkoholu – to jsou typické znaky „toxického rodiče“. Následkem takového rodičovského působení je trvalý pocit provinění dítěte.

Forwardová rozděluje toxické rodiče do šesti skupin:

- neadekvátní rodiče, kteří jsou natolik soustředěni na sebe, že nutí děti, aby se staraly o ně,
- příliš usměrňující rodiče, kteří u dětí vyvolávají pocity viny, manipulují je a ochraňují takovým způsobem, že to dětem brání ve zdravém vývoji,
- alkoholiky, kteří děti nevnímají nebo se k nim chovají nevypočitatelně,
- rodiče slovně děti zneužívající, demoralizující děti neustálou kritikou a připravující je o sebedůvěru
- rodiče tvrdě trestající, zlostné, zuřivé, kteří definují děti jako původce svých záchvatů zlosti,
- rodiče sexuálně zneužívající děti, čili rodiče ničící dětství jako období sexuální nevinnosti.“ (Matoušek, 2003, s. 153–154)

„Matějček (1995) za rizikové považuje:

- „dětí svým temperamentem neaktivní, pomalé, málo živé, které samy zájem okolí neprovokují a nepřitahují;
- děti s mentálním postižením, se smyslovými vadami, pohybovým omezením, postižené, o něž rizikovní dospělí snadno ztrácejí rodičovský zájem;
- děti somaticky nemocné, vyčerpané, apatické;
- děti podvyživené (bludný kruh podvýživou snížené aktivity dítěte a sníženého přísunu potravy v důsledku této hypoaktivity).“ (Bechyňová, Konvičková, 2008, s. 42)

Ovšem rizika nastávají nejen v souvislosti s rizikovými dětmi a rodiči. Mohou nastat rizikové situace, v nichž dochází k ubližování, týrání popř. zanedbávání „normálních“ dětí „normálními“ rodiči. Mezi rizikové situace lze zcela jistě zařadit rozvod rodičů, rizikovou situací je i situace, kdy rodiče očekávají narození dítěte, které není chtěné.

1.3 Poruchy funkce rodiny

Jak už jsem uvedl, zůstává rodina pro dítě institucí nepostradatelnou. Současná rodina vykazuje následující charakteristické znaky:

- Dvougariérový model rodiny.

- Zmenšování rodiny.
- Rozvodovost.
- Častá „izolovanost“ rodiny.
- Demokratizace uvnitř rodiny.
- Diferencovanost dle ekonomické úrovně.
- Časová zaneprázdněnost a zatížení rodičů.
- Dezintegrace rodiny.

„Rodina tvořená rodiči (rodičem) a dětmi bývá nazývána rodinou nukleární. Rozšíření konceptu rodiny o blízké příbuzné, prarodiče, strýce a tety a ostatní příbuzné umožňuje pojem rodina rozšířená (velká). Rodina, v níž jedinec vyrůstá jako dítě, nazýváme rodina orientační a kterou pak sám zakládá označujeme jako prokreační.“ (Kraus, Sýkora, 2009, s. 33)

V dnešní době nároky a požadavky na rodinu neustále vzrůstají. Každá osoba v rodině (myslím tím především rodiče) řeší denně bezpočet problémů, které mohou ovlivňovat celkové klima v rodině. Bylo by ideální, kdyby rodiče příchodem „domů“ všechny tyto problémy nechali za dveřmi, a plně a s láskou se věnovali svým dětem. Ale sám jako rodič vím, že to mnohdy není možné. Důsledkem je, že své základní rodičovské funkce plní rodiče často jen velmi obtížně. Každodenní stres rodičů související často s obavou o ztrátu zaměstnání, se strachem z nemoci atd. má za následek tendence omezovat počet dětí v rodině (případně nemít děti vůbec), odkládat sňatky a narození dětí na dobu co nejzazší.

Základní funkce rodiny (nejen vůči svým členům, ale i vůči společnosti):

- Biologicko-reprodukční funkce – v současné době tato funkce často nebývá naplňována, neboť dítě je vnímáno jako překážka v profesním růstu a vlastní seberealizaci obou rodičů a v rodinách s nižšími příjmy je dítě bráno také jako přepych.
- Sociálně-ekonomická funkce – poruchy této funkce se projevují v hmotném nedostatku rodin, což v současnosti bývá někdy důsledkem nezaměstnanosti nebo také zvyšování životních nákladů.
- Funkce ochranná (zaopatřovací, ochranná) – po roce 1990 je rodina na této funkci více zainteresována a očekává se od ní větší spoluúčast na jejím plnění.
- Socializačně-výchovná funkce – porucha této funkce je způsobena různými nevhodnými přístupy (styly) ve výchově.
- Rekreační, relaxační, zábavní – plnění této funkce se projeví např. v tom, do jaké míry tráví všichni členové rodiny pohromadě svůj čas, jakým zájmovým činnostem se věnují, jakým způsobem tráví dovolené apod.

- Emocionální funkce – vytváří potřebné citové zázemí, pocit lásky, bezpečí a jistoty. Ovšem přibývá rodin, které tuto funkci (z důvodu rozvodů, dezintegrace, časové zaneprázdněnosti atd.) plní jen s velkými obtížemi, resp. neplní téměř vůbec. Narůstá počet dětí citově deprivovaných, nebo i týraných. (Kraus, 2008, s. 81–83)

„Z hlediska pásem funkčnosti Dunovský, 1986 rozlišuje:

- Rodinu funkční – přiměřeně plní všechny funkce.
- Rodinu problémovou – občas dochází k poruchám v plnění jedné či několika funkcí, které ale nenarušují vážněji život rodiny a zásadně negativně neovlivňují vývoj dítěte.
- Rodinu dysfunkční – dochází k vážným poruchám, vnitřnímu rozkladu rodiny, zásadně je narušován socializační proces dítěte.
- Rodinu afunkční – není schopna vůbec zabezpečit základní potřeby a dítě je třeba umístit do náhradní rodinné péče.“ (Kraus, Sýkora, 2009, s. 33)

Bohužel rodin, které nejsou schopny se postarat o své děti, neubývá. Nelze ani očekávat, že v brzké době dojde ke zlepšení. A mám trochu obavy, že se situace v dohledné době nezlepší. Česká republika bývá nadnárodními institucemi kritizována za vysoký počet dětí umístěných v zařízeních ústavního typu. Cesta, která by mohla vést ke snižování počtu dětí umístěných v ústavech, je pomoc dítěti prostřednictvím pomoci jeho rodině. Nástrojem pomoci by mohla být tzv. *sanace rodiny*. Ta byla v českém prostředí sociální práce definována Matouškem (2003):

„Sanace rodiny/podpora rodiny – postupy podporující fungování rodiny, které jsou opakem postupů vyčleňujících některého člena rodiny kvůli tomu, že někoho ohrožuje, příp. kvůli tomu, že je sám někým z rodiny ohrožen. V současnosti v západních zemích převažuje názor promítající se i do praxe sociální práce, že sanace rodiny by měla být metodou první volby u většiny případů, kdy je sociální služba kontaktována kvůli výskytu domácího násilí. Sanace rodiny však má mnohem širší pole působnosti, například jako postup doplňující léčbu závislosti u dospělých lidí. Práce s rodinou může mít formu podpory od zaškoleného dobrovolníka, terapie poskytované profesionálem celé rodině nebo někomu z rodiny v domácím či jiném prostředí, služby poskytované rodinám (např. docházka dětí do specializovaných denních center, přípravné vzdělávání dětí před vstupem do školy, docházka do mateřských a rodinných center).“ (Bechyňová, Konvičková, 2008, s. 17)

Souhlasím s názory, že pokud se dítě ocitne v obtížné rodinné situaci, je třeba se pokusit o podporu a zlepšení rodinné situace, aby dítě nemuselo být z rodiny odebráno a umístěno do některého náhradního typu rodinné péče. Pro dítě by to zcela jistě znamenalo zásadní zásah do jeho života, zvláště pro děti, které mají ke svým rodičům silný citový vztah. A takových dětí je rozhodně většina. Na druhou stranu, pokud se ovšem po důkladném odborném šetření a zjištění skutečného stavu věci ukáže, že

opravdu tím nejlepším řešením pro dítě je umístění v náhradní péči, je namístě hledat nejvhodnější formu péče.

„Dnes už podstatou v řešení problému nepochybně není zodpovězení otázky: „Náhradní institucionální výchova ano, nebo ne?“, ale spíše vyřešení šesti upřesňujících otázek:

- „Kdy a pro které děti představuje ponechání v biologické rodině optimální řešení?“
- „Kdy a pro které děti je lepším řešením umístění do náhradní rodiny?!”
- „Jaká má být náhradní výchova?“
- „Kdy a na jakou dobu má být dítě umístěno do určeného zařízení, aby to bylo efektivní?“
- „Jaká má být instituce, kde se realizuje náhradní výchova, a jak minimalizovat její případné negativní dopady?“
- „Kam až bychom měli jít v podpoře biologické rodiny dítěte a odborné práci s ní?“ (Škoviera, 2007, s. 39–40)

2. Základní formy náhradní péče o dítě

2.1 Historie pěstounské péče v Čechách

První institucí pečující o opuštěné děti byl „Vlašský špitál“. Vznikl v Praze na počátku 16. století. Poté následovaly další. Ovšem všechna tato zařízení se potýkala se značnými finančními problémy. Proto se hledalo jiné, levnější řešení. Roku 1788 byl vydán dekret, který upustil od výhradního společného opatření sirotků a nalezců a umožnil dnes nazývanou pěstounskou péči, která měla formulována poměrně jasné zásady. Pěstounky musely mít vysvědčení způsobilosti, ověřené obecním a farním úřadem a potvrzení obvodním nebo obecním lékařem. Lékař ověřil fyzickou způsobilost rodiny, způsobilost pěstounky ke kojení a skutečnost, zda pěstounka žije ve vyhovujícím obydlí, mravní způsobilost a i to, že rodina disponuje i jinými příjmy, než penězi za pěstounskou péči. O dítě se museli pěstounové starat jako by to bylo jejich vlastní dítě. O dítě pěstouni pečovali šest let, potom je vrátily do nalezince nebo si ji bezplatně mohli ponechat.

První republika přála a umožňovala pěstounskou péči. Existovaly dětské domovy, které byly koncipovány jako domovy záchytné a diagnostické. V domovech bylo maximálně dvacet dětí. Děti v nich krátce pobýly a následně byly předávány do pěstounské péče nebo byly osvojeny. Problematické děti byly umístěny do zařízení pro „mládež úchylnou“. Kromě těchto domovů byly zřízeny i sirotčince, ve kterých děti pobývaly delší dobu. Na ně byla napojena tzv. pěstounská péče nalezenecká. Druhou formou byla tzv. státní pěstounská péče. Ta byla zcela v režii úřadu mající název Okresní péče o mládež. Třetí formou byla pěstounská péče v „dětských koloniích“. Jednalo se o několik rodin umístěných na jednom místě. Těmto rodinám svěřila Okresní péče o mládež děti a ty se potom o děti za podpory uvedeného úřadu o děti staraly a pečovaly o ně. Poslední variantou byla dohoda mezi rodiči a příbuznými dítěte, kteří se dostali do role pěstounů.

V období druhé světové války počet dětí v pěstounské péči poklesl. Pro zajímavost ještě uvádím nejrozsáhlejší a největší projekt pěstounské péče v dějinách Československa. Jednalo se o pomoc dětem z židovských rodin v období protektorátu Čechy a Morava, kterým hrozil v lepším případě koncentrační tábor. Projekt zinscenoval britský úředník Nicholas Winton. Tomuto úředníkovi se podařilo zachránit celkem 669 dětí a to tak, že jim zajistil odjezd a přijetí do rodin v Anglii. Nikdo z mé generace si nedovede představit, jak srdcervoucí muselo být loučení rodičů a dětí. Děti v Anglii získaly vzdělání, ale velká část z nich se již neměla kam vrátit a tak řada z nich v Anglii zůstala.

Po druhé světové válce pobývalo na území Československa mnoho osiřelých dětí a to nejen Čechů, ale i Němců a Rakušanů. Ovšem stát s těmito dětmi nikterak humánně

nezacházel. Pěstounská péče v tomto období nebyla příliš preferována a v roce 1950 byla, s výjimkou pěstounské péče příbuzenské, zrušena. Bylo to rozhodnutí ministerstva sociální péče, odůvodněné nutností boje s vesnickým boháčem – děti v pěstounské péči pomáhají pěstounům v zemědělství. Paradoxem takového rozhodnutí byla skutečnost, že pěstounská péče byla především záležitostí chudých rodin a rozhodně ne jenom vesnických.

Důležitým mezníkem v péči o dítě bylo přijetí zákona o rodině (zákon č. 94/1963 Sb., o rodině- dále jen „zákon o rodině“). V platnost vstoupil 1. dubna 1964 a preferuje výchovu rodinnou před výchovou kolektivní a především, postuluje zásadu „zájem dítěte především“. Tedy již neplatilo, hledejme nejvhodnější dítě pro rodinu, ale naopak nejvhodnější rodinu pro dítě.

Roku 1969 se v Praze konala ustavující členská schůze Sdružení přátel SOS dětské vesničky. Tato, zcela nová forma péče o děti byla plodem společenských změn roku 1968. Vesničky přijímaly děti, které si rodiny nechtěly vzít k osvojení. Ve vesničce měly děti vychovatele – matku. Té pomáhaly „tety“- mužskou autoritu zastupoval vedoucí vesničky. Ten se mimo jiné staral o administrativní záležitosti, týkající se vesničky. Děti měly trvalý domov a jakýsi pocit jistoty.

Pěstounská péče byla v ČR znovu obnovena přijetím zákona č. 50/1973 Sb., o pěstounské péči. V platnost vstoupil dnem 1. června 1974. O stanovení pěstounské péče rozhodoval soud, podklady pro jednotlivé případy připravovali pracovníci národních výborů, oddělení péče o děti.

Dalším mezníkem v náhradní rodinné péči v ČR bylo přijetí tzv. Haagské úmluvy, která umožnila mezinárodní osvojení. U nás vstoupila v platnost dnem 1. června 2000. Vytváří (v souladu se zákonem č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí) podmínky pro osvojení dětí z ciziny do ČR a naopak z ČR do ciziny. (Gabriel, Novák, 2008, s. 13–22)

Nemá-li dítě možnost vyrůstat ve své vlastní rodině, nastává situace, kdy je potřeba hledat vhodnou formu náhradní výchovy.

Rozlišujeme dvě základní formy náhradní výchovy:

- 1) ústavní výchovu
- 2) náhradní rodinnou výchovu

O přijetí dětí do výše uvedených forem náhradní výchovy rozhoduje vždy soud. Zákon o rodině deklaruje, že přednost má vždy péče rodinná před péčí ústavní.

2.2 Péče ústavní

Zákonem o rodině deklarovanou přednost péče rodinné před péčí ústavní však nelze zaměňovat s předností života dítěte v rodině nefunkční před např. dobře fungujícím dětským domovem.

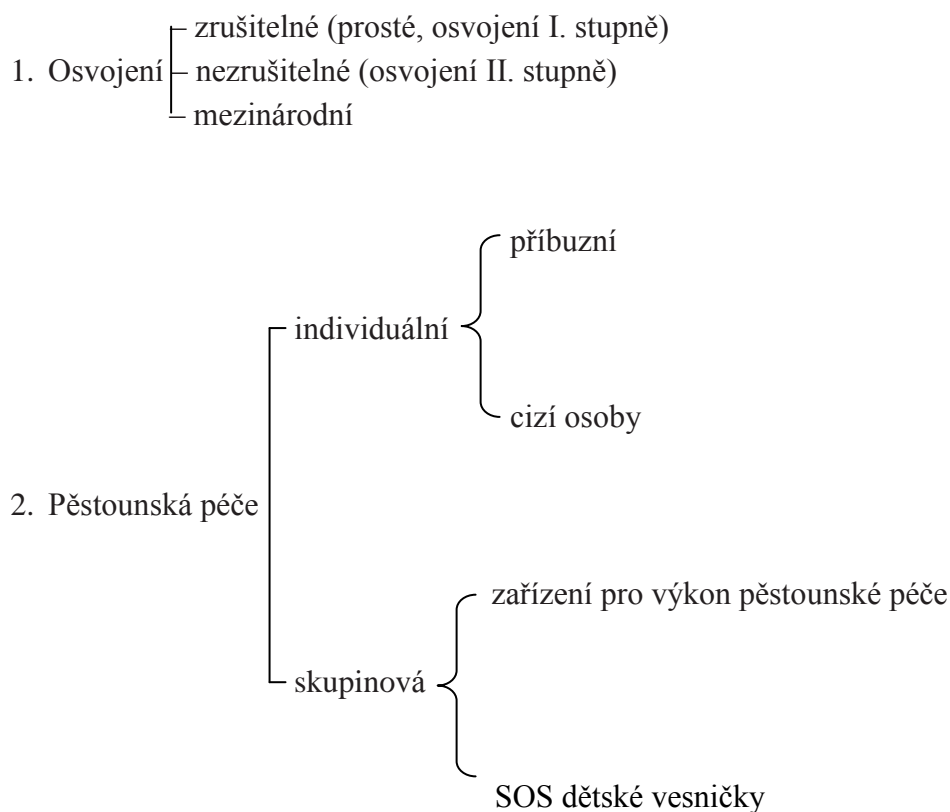
„Konkrétní rodina není ve vztahu ke konkrétnímu dítěti vždy funkčnější, než je v daném případě náhradní instituce.“ (Škoviera, 2007, s. 33)

I mnozí další autoři jako např. Soisson, Brundl, Winkler, Matějček se shodují na tom, že náhradní ústavní výchova je velmi potřebná. Dá se předpokládat, že pro děti ve starším školním věku bude tato forma náhradní výchovy často přijatelnější řešení než pěstounství nebo osvojení, protože můžeme jen málokdy očekávat, že takto „staré“ dítě se bez problémů přizpůsobí nové rodině a jejímu řádu.

2.3 Náhradní rodinná péče

Náhradní rodinnou péčí lze charakterizovat jako péčí o dítě, zejména jeho výchovu v jiné než biologické rodině. Je to forma péče o děti, kdy je dítě vychováváno „náhradními“ rodiči v prostředí, které se nejvíce podobá životu v přirozené rodině.

Rozlišujeme níže uvedené formy náhradní rodinné péče:

3. Poručenská péče
4. Pěstounská péče na přechodnou dobu
5. Svěření do výchovy jiné fyzické osoby než rodiče (hostitelská péče)

Osvojení zrušitelné

Jedná se o osvojení, které může soud z vážných důvodů na návrh osvojitele nebo osvojence zrušit. Zrušením se obnovují opět vztahy mezi dítětem a původní rodinou.

Osvojení nezrušitelné

Toto osvojení po pravomocném rozhodnutí soudu již jako akt nelze zrušit. A to ani v případě, kdy o dítě rodiče nemohou nebo nechtějí společně pečovat. Vzhledem k tomu, že se jedná o velmi závažné rozhodnutí se zásadními důsledky pro celý další život, lze osvojit jen dítě starší jednoho roku.

Osvojení mezinárodní

Tímto druhem osvojení se rozumí osvojení dětí od ciziny a z ciziny. Umožnila to Úmluva o ochraně a spolupráci při mezinárodním osvojení dětí přijatá roku 1993 Haagskou konferencí. V České republice lze tímto způsobem adoptovat děti od roku 2000. Ústředním orgánem odpovědným za proces mezinárodního osvojení v České republice je Úřad pro mezinárodně právní ochranu dětí se sídlem v Brně. Podmínky pro mezinárodní osvojení jsou stejné jako pro osvojení na území ČR s jedinou odlišností spočívající v tom, že příslušné orgány musí přednostně zajistit osvojení na území státu, kde má dítě trvalý pobyt a teprve není – li možné najít pro něj vhodnou rodinu, hledá se rodina v cizím státě.

Pěstounská péče individuální

Jedná se o péči, která je poskytována v běžném rodinném prostředí. U tohoto typu pěstounské péče bývá v praxi oddělována jedna její zvláštní forma, a to náhradní výchova realizovaná příbuznými dítěte, tzv. příbuzenská pěstounská péče. Tu vykonávají především prarodiče. V menší míře potom tety a strýcové dítěte, výjimečně i starší sourozenci dítěte, případně jiní, vzdálenější příbuzní. Domnívám se, že tento způsob výchovy je v krajním případě pro dítě nejlepším řešením, neboť dítě zůstane „ve vlastní“ rodině.

Na druhou stranu „pěstounství prarodičů má však svá určitá specifika. Matějček (1999) konstatuje, že u pěstounské péče vykonávané prarodiči bývá někdy problém spíše v přemíře lásky a shovívavosti než v jejím nedostatku. V souvislosti s pěstouny – prarodiči se také zmiňuje o osobním sdělení prof. J. Koluchové, která na základě dlouholetých praktických zkušeností zjistila, že babičky a dědečkové ve funkci pěstounů bývají celkově méně ochotni vyhledávat pro svěřené děti odbornou pomoc, i když by jí bylo třeba. Prarodiče pak mnohdy naprosto brání synovi/dceři kontaktu s dítětem, mají potřebu dítě nepřiměřeně chránit před jeho vlivem, a to i přesto, že styku nebrání žádná závažná překážka a kontakty by mu byly jednoznačně ku prospěchu.

Nebo naopak nekriticky přehlížejí negativní vliv syna/dcery na dítě, omlouvají jejich prohřešky a nezájem. V případě potřeby nedokáží dostatečně zajistit důslednou regulaci jejich vzájemného kontaktu. Nutí například vnouče dávat vůči biologickému rodiči za každou cenu najevo pozitivní city a náklonnost. To ovšem může v dítěti, kterému se projevy lásky vůči problematickému rodiči samozřejmě ne vždy a v požadované míře daří, posilovat rozvoj pocitů viny a odcizení.“ (Gabriel, Novák, 2008, s. 48–49)

Určitý „handicap“ vidím ve věkovém rozdílu mezi prarodiči a dítětem, neboť v dnešním přetechnizovaném světě se mohou prarodiče již hůře orientovat a tudíž nemohou být v každodenním životě dítěti odpovídajícími vzory a rádci.

Pěstounská péče skupinová

Tato péče probíhá ve dvou formách:

- zařízení pro výkon pěstounské péče – pod tímto pojmem se rozumí velké pěstounské rodiny, které přijaly 3 a více dětí.
- SOS dětské vesničky – péčí o děti je pověřena matka – pěstounka, která má většinou na výpomoc další osobu „tetu“. Pěstounka bydlí se svěřenými dětmi v samostatném domečku. SOS vesničky mají svého vlastního psychologa, který pracuje jak s matkami, tak i s umístěnými dětmi ve vesničce.

SOS dětské vesničky spolu navzájem spolupracují a sdružují se. Cílem *Sdružení SOS vesniček* je poskytnout dětem, které se ocitly mimo vlastní rodinu a nemají možnost být umístěny v adoptivní či individuální pěstounské péči, příležitost vyrůstat v rodinném prostředí. Děti jsou připravovány na samostatný život.

Snahou SOS dětských vesniček je poskytnout dětem, o které se jejich původní rodina nechtěla nebo nedokázala postarat, příležitost vyrůstat v rodinném prostředí plném lásky a porozumění.

První SOS dětská vesnička vznikla v roce 1949 v rakouském Imstu. Potřeba péče o ohrožené děti, které byly z různých důvodů vytrženy ze své původní rodiny, je bohužel stále aktuální, a proto v průběhu druhé poloviny 20. století vznikaly SOS dětské vesničky i v dalších částech světa. Dnes fungují celkem ve 132 zemích světa. V někdejší Československu se myšlenka SOS dětských vesniček objevila v druhé polovině 60. let v souvislosti s celkovým uvolněním politické situace a s tím související aktivizací občanské společnosti. V roce 1968 vznikl Kruh přátel SOS dětské vesničky a byla zahájena celonárodní sbírka, jejíž výtěžek měl být použit na výstavbu SOS dětských vesniček. V roce 1974 byly ale SOS dětské vesničky nuceně převedeny pod pravomoc státu a činnost občanského sdružení SOS dětských vesniček byla obnovena až po roce 1989.

V současné době provozují Sdružení SOS dětských vesniček v České republice tři SOS dětské vesničky. Nejstarší z nich vznikla v roce 1969 v Karlových Varech-Doubí. V roce 1973 byla do provozu uvedena SOS vesnička ve Chvalčově, malé obci pod vrchem Hostýn ve Zlínském kraji. V roce 2003 pak byla otevřena SOS vesnička v Brně-Medlánkách.

Hlavní cíle Sdružení:

- obhajovat a podporovat práva dětí v České republice, jak je zakotveno v Úmluvě o právech dítěte Organizace spojených národů z roku 1989.
- prostřednictvím činnosti SOS dětských vesniček v souladu s modelem péče o děti v SOS dětských vesničkách a dalšími formami náhradní rodinné péče poskytovat odbornou péči a podporu opuštěným a ohroženým dětem, které nemohou z nejrůznějších důvodů vyrůstat ve své vlastní rodině.
- pomáhat mladým lidem při vstupu do samostatného života poskytováním všech forem péče v rámci Sdružení (SOS dětské vesničky, komunity mládeže, polozávislé bydlení, následná péče).
- poskytovat odbornou péči a podporu dětem, mládeži a rodinám v nouzi.

Dlouhodobý model náhradní rodinné péče v SOS dětských vesničkách je založen na čtyřech pilířích:

1. Matka – každé dítě má pečujícího rodiče

SOS matka – pěstounka vytváří úzký vztah s každým dítětem svěřeným do její péče a poskytuje mu bezpečí, lásku a stabilitu, kterou potřebuje. Jako profesionální pečovatelka o dítě ovlivňuje směřování vývoje dítěte a řídí chod domácnosti. Uznává a respektuje původní rodinu každého dítěte.

2. Bratři a sestry – rodinné vazby se přirozeně rozvíjejí

Děvčata a chlapci různého věku žijí společně jako bratři a sestry, biologičtí sourozenci jsou umístěni v jedné SOS rodině. Tyto děti spolu se svou SOS matkou-pěstounkou vytvářejí citové vazby, které přetrvávají po celý život.

3. Dům – každá rodina vytváří vlastní domov

Dům je domovem pěstounské rodiny, se svou vlastní atmosférou, rytmem a běžnou rutinou. Děti zde zažívají pocit bezpečí a sounáležitosti, dělí se o zodpovědnost, radost i trápení každodenního života.

4. Vesnička – SOS rodina je součástí společnosti

SOS rodiny žijí společně a vytvářejí podpůrné prostředí vesničky, kde si děti bezpečně mohou hrát a navazovat přátelství. Rodiny se dělí o své zkušenosti a nabízejí si

vzájemnou pomoc. Prostřednictvím své rodiny, vesničky a obce se každé dítě učí aktivní účasti na životě společnosti. (www.sos-vesnicky.cz)

Poručenská péče

Tento staronový institut vnesla do našeho práva novela zákona o rodině z roku 1998. Poručníka ustanoví dítěti soud, jestliže rodiče dítěte zemřeli, byli zbaveni rodičovské zodpovědnosti nebo pozbyli způsobilosti k právním úkonům. Poručník se stává zákonným zástupcem dítěte, ovšem nevzniká mezi nimi ze zákona takový poměr, jaký je mezi rodiči a dítětem. Jakékoli rozhodnutí poručníka v podstatných záležitostech týkajících se dítěte podléhá schválení soudem. Úkolem poručníka je vychovávat, zastupovat a spravovat majetek nezletilého dítěte. Nemá k dítěti vyživovací povinnost, je pod dohledem soudu, kterému musí podávat zprávy.

Pěstounská péče na přechodnou dobu

Tuto novou formu v náhradní rodinné péči zavedla novela zákona č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí, platná od roku 2006. Někdy se rovněž označuje jako profesionální pěstounská péče. Jedná se o péči v případě, kdy biologičtí rodiče dítěte nejsou dočasně schopni vykonávat své rodičovské povinnosti a o dítě soustavně a kvalitně pečovat.

„Smyslem pěstounské péče na přechodnou dobu by tedy mělo být především:

- pomoci dětem a mladým lidem v nouzi, podpořit je při uspokojivém překlenutí období rozhodování o jejich dalším osudu, usnadnit jim zvládnutí situace, když se ocitnou náhle mimo domov, a podobně,
- poskytnout rodičům čas na vyřešení osobních problémů či vztahů,
- diagnostika, terapie a prognóza dalšího vývoje dítěte.

Specifickými znaky pěstounské péče na přechodnou dobu v porovnání s ostatními typy náhradní rodinné péče je:

- umístění dítěte na základě souhlasu biologických rodičů,
- prvotní účast a spolupráce s biologickou rodinou,
- zachování možnosti návratu dítěte do biologické rodiny.

Tato forma pěstounské péče by měla být určena především pro děti drogově závislých matek, které potřebují čas na doléčení; děti, žijící v dlouhodobě nefunkční rodině; děti, které vykazují masivní a dlouhodobější poruchy chování; děti, s výrazně disharmonickým vývojem osobnosti; děti, užívající drogy; děti, které náhle onemocní závažnou nemocí a jejichž rodina či jeden z členů, obvykle matka, tuto zátěž dočasně nezvládá; děti, jejichž rodina je dlouhodobě vážně ohrožena pobytem jednoho či obou rodičů ve výkonu trestu; děti, které jsou vráceny z neúspěšné formy náhradní rodinné péče; děti mladých, nezralých matek, které zatím nejsou schopny plnit zodpovědně svou

rodičovskou roli; děti, které mají vlastní biologickou rodinu či alespoň jednoho z rodičů, ale ten se ze závažných důvodů nemůže po určitou dobu plnohodnotně starat.“ (Gabriel, Novák, 2008, s. 54–58)

Svěření do výchovy jiné fyzické osoby než rodiči

Jsou případy, kdy nelze využít žádnou z výše uvedených forem náhradní rodinné péče. Dlouhodobý pobyt dětí může způsobit psychickou deprivaci. A právě tzv. hostitelská péče, tzn. umožnění dítěti víkendy, svátky popř. část prázdnin strávit na návštěvě v rodině zájemců může těmto problémům předejít. O umožnění takovéhoto návštěv rozhoduje ředitel (se souhlasem příslušného orgánu sociálně – právní ochrany obce s rozšířenou působností) příslušného zařízení, ve kterém je dítě umístěno. Ovšem i tato forma náhradní rodinné péče může mít svoje klady a zápory. Kladem může být snaha o snížení negativních dopadů ústavní deprivace. Úskalím, na které upozorňuje v časopisu Průvodce náhradní rodinnou péčí z roku 2005 pěstounka Dagmar Zezulová, je skutečnost, že dítě do rodiny jezdí pouze na návštěvy, kde nemá žádné povinnosti a nikdo ho nevychovává, protože to v podstatě během těch pár dnů jeho pobytu ani nelze.

2.4 Osvojení a pěstounská péče – srovnání

Jak již bylo řečeno v předchozí kapitole, rozlišujeme několik forem náhradní rodinné péče, z nichž nejvýznamnější je osvojení a pěstounská péče. Jde-li v této kapitole o srovnání těchto dvou institutů, je pochopitelné, že osvojení budeme srovnávat s pěstounskou péčí individuální, nikoliv s pěstounskou péčí skupinovou.

Základní právní úprava obou zmíněných forem náhradní rodinné péče je obsažena v zákoně č. 94/1963 Sb., zákon o rodině, ve znění pozdějších předpisů.

Osvojení (viz § 63 a násl. zákona o rodině) je „institut, který má v největší možné míře vytvořit vztahy, jaké jsou mezi rodiči a dětmi tam, kde se přirozené podmínky pro rodičovský vztah nemohou v plné míře uplatnit. Základním účelem osvojení je vytvořit nezletilým dětem, jimž se nedostává řádné výchovy ze strany rodičů, příznivé rodinné prostředí, v němž by byly zajištěny všechny předpoklady pro jejich harmonickou výchovu. Osvojením také vznikají příbuzenské vztahy mezi osvojitelovými příbuznými a osvojencem.

Vyslovení osvojení brání blízký příbuzenský vztah mezi osvojitelem a osvojencem. Má-li být osvojením založen takový vztah mezi osvojitelem a osvojencem, jaký je mezi rodiči a dětmi, nemohou být uvedené osoby v takovém příbuzenském poměru, který by byl v rozporu se vztahem založeným osvojením. Nebylo by ani ku prospěchu dítěte, kdyby v důsledku osvojení mělo dojít k záměně existujících příbuzenských vztahů. Prarodič proto nemůže osvojit svého vnuka (vnučku).

Osvojení dítěte je významným rozhodnutím o jeho osobním stavu, a proto je vždy třeba pečlivě zjišťovat, zda všechny zákonné podmínky pro osvojení jsou splněny.

Před rozhodnutím o osvojení musí soud zjistit osobní, rodinné i hospodářské poměry osvojitelů a prostředí, v němž žijí.

Zákon rozeznává dva typy osvojení: osvojení nezrušitelné, kde osvojitelé se zapisují do matriky místo rodičů osvojence, a osvojení prosté, obyčejné, označované nejčastěji jako osvojení zrušitelné, kdy osvojitelé se nezapisují do matriky jako rodiče.

V obou případech vzniká osvojením poměr příbuzenský. Pro nezrušitelné osvojení je stanovena minimální věková hranice osvojovaného dítěte jeden rok.

Do oblasti osvojení velmi významně zasáhl zákon č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí, který nabyt účinnosti 01.04.2000. Tento zákon vychází ze zásady, že vzhledem k významu této formy náhradní rodinné výchovy je nutno vytvořit takové podmínky, aby zájmy dětí byly chráněny co nejlépe a zejména aby nebylo možno zneužít osvojení dítěte k jiným, nežádoucím záměrům. Proto se v tomto směru významně posiluje role státu jakožto subjektu, který má největší možnost tyto podmínky zajistit.

Vzhledem k tomu, že snad nejvýznamnějším krokem při osvojení dítěte je jeho zprostředkování, navázání prvních kontaktů mezi dítětem a budoucími osvojiteli, věnuje zákon č. 359/1999 Sb., **zprostředkování osvojení a pěstounské péče** značnou pozornost. Důsledkem zprostředkování je právní situace, kdy budoucím osvojitelům bude na základě správního řízení svěřeno dítě do preadopční péče se všemi právy, povinnostmi a zodpovědností, které za standardní situace vykonávají a nesou rodiče, a to ještě před rozhodnutím o osvojení ze strany soudu, kdy tato situace vzniká na základě soudního rozsudku.

Zákon se velmi obšírně zabývá zařazováním vhodných žadatelů o osvojení, popř. o pěstounskou péči do tzv. centrální evidence žadatelů na straně jedné a zařazováním dětí vhodných k osvojení, popř. pěstounské péči, do samostatné evidence, na straně druhé“ (Holub, Nová, 2000, s. 146–149)

Již zmíněným zákonem č. 359/1999 Sb. byla do zákona o rodině začleněna také úprava **pěstounské péče** (viz § 45a a násl. zákona o rodině).

„Jakkoliv totiž pěstounská péče vykazuje i veřejnoprávní prvky, je svým charakterem převážně soukromoprávní institucí a je tedy namístě, aby byla zařazena do (spíše) soukromoprávního zákona o rodině. Oproti dosavadnímu stavu byla právní úprava vcelku zachována, pouze došlo k tomu, že svěřeni dítěte do pěstounské péče již není vázáno na absenci péče ze strany rodičů z příčin, které budou zřejmě dlouhodobé, ale jedinou hmotněprávní podmínkou je zájem dítěte.“ (Holub, Nová, 2000, s. 100).

Není smyslem této kapitoly podrobně se věnovat veškerým právním atributům legislativní úpravy osvojení a pěstounské péče a tyto srovnávat (zákonná úprava pěstounské péče je navíc obsahem další kapitoly), ale akcentovat to nejzásadnější, že je to především **zájem dítěte**, který je „ústředním motivem“ příslušné právní úpravy obou institutů. Jinými slovy, vše se děje s ohledem na dítě, které je individualitou, tedy jedinečnou lidskou bytostí.

„Víme dnes, že nedostatek smyslových a citových podnětů v době nejprudšího duševního vývoje dítěte, tj. v době kojenecké a batolecí, může způsobit zvláštní

„ochuzení“ osobnosti a být vážným nebezpečím pro celý další duševní vývoj (odborně se tomu říká psychická deprivace). Vývojové zvláštnosti a povahové úchytky tu jsou tedy způsobeny nedostatkem vnějších podnětů z prostředí.“ (Matějček, 2007, s. 49)

Dalo by se tedy říct, že pokud dítě nemá uspokojeny základní psychické potřeby, dochází u něho k psychické deprivaci. Těchto potřeb má každé dítě mnoho a v různé intenzitě trvají a mění se po celý život.

Psychické potřeby lze rozdělit do několika úrovní:

První úroveň - potřeba přívodu podnětů v přiměřené míře a variabilitě.

Dítě potřebuje kolem sebe známé lidi, se kterými se mazlí, hraje si s nimi, lidi, kteří se na ně usmívají. Potřebuje být v pěkném prostředí, ve kterém je dostatečně podněcováno a stimulováno v oblasti zrakové, sluchové, hmatové atd. Pokud všechny tyto podněty má dítě k „dispozici“, působí to kladně na jeho celkový vývoj; jejich nedostatek vývoj narušuje a zpomaluje.

Druhá úroveň – dítě potřebuje mít kolem sebe smysluplný svět.

Dítě potřebuje žít v prostředí, ve kterém se dobře orientuje, které dobře poznává, které je stálé. Změny prostředí dítě traumatizují, jelikož ztrácí vše, na co bylo zvyklé, co už dobře chápalo. Výsledkem může být, že se vývojově vrátí na nižší úroveň.

Třetí úroveň – citové, emoční potřeby.

Dítě potřebuje trvalý, kladný vztah k blízké (mateřské) osobě. Touto osobou je ve většině případů biologická matka. Kromě matky jsou pro dítě důležité další členové rodiny, ve školním věku a v pubertě vrstevníci. Dále sem patří potřeba důvěrných vztahů mezi chlapci a dívkami, potřeba životního partnera a u většiny lidí opět potřeba mít děti.

Čtvrtá úroveň – sociální.

Jak dítě roste a vyvíjí se, tak si postupně, v interakci se svým okolím začíná uvědomovat své vlastní „já“. Vytváří si svou identitu, upevňuje si sebevědomí a sebepojetí. Chce být přijímáno a patřit nejen do rodiny, ale i do skupiny kamarádů, do společenství pracovního, zájmového, duchovního atd., ve kterém chce zaujímat určitou přijatelnou a uspokojivou roli a pozici.

Pátá úroveň – potřeba sdílet s někým společnou otevřenou budoucnost.

Tuto potřebu dítě nachází v rodině, protože, na rozdíl od ústavní výchovy, neprožívá nejistotu, zda a kdy se vrátí do původní rodiny. (Matějček, Koluchová, 2002, s. 84–85)

Je nezpochybnitelným faktem, že pouze fungující rodina dokáže plně uspokojit všechny výše uvedené psychické potřeby dítěte. Zdůraznil jsem však, že je to především zájem

dítěte, který spojuje osvojení a pěstounskou péči, resp. oba instituty by měly v co neširší míře naplňovat psychické potřeby dítěte.

Pokud půjde o dítě kojeneckého a batolecího věku, resp. řečeno slovy profesora Matějčka dítě bude ve věku „nejprudšího duševního vývoje“ a osvojitelé či pěstouni budou tak mít šanci „dodávat“ dítěti dostatek smyslových a citových podnětů, bude u tohoto dítěte velká šance na minimalizaci psychických deprivací.

Vzhledem k tomu, že výše popsaná situace nastává častěji u osvojení, mají tak často osvojitelé „jednodušší“ pozici ve srovnání s pěstouny. Do pěstounské péče se velmi často dostanou děti, které již zažily různé životní peripetie, které si nesou v sobě po celý život. Často tyto děti mají za sebou pobyt v různém ústavním zařízení a ne zřídka jde o pobyt dlouhodobý. Negativní zážitky může mít dítě spojeno jak se svojí nefungující biologickou rodinou, tak na druhé straně např. se ztrátou své fungující biologické rodiny.

Z tohoto pohledu je pak úloha pěstouna rozhodně náročnější, neboť má před sebou již většinou človíčka, který „má něco za sebou“, prožil určitým způsobem již část svého života. Je jeho velkým úkolem, aby při výchově vzal v úvahu všechny tyto okolnosti a nezapomínal na to, že každé dítě je jedinečné, každé dítě je jiné, každé dítě je osobnost. Jinými slovy, rozdíl mezi osvojením a pěstounskou péčí spatřuji především v tom, že pěstoun (ve většině případů), kterému skutečně záleží na každém dítěti a zájem dítěte je pro něj „alfou a omegou“ jeho počínání, musí být skutečně nadán schopnostmi dobrého pedagoga a psychologa, aby dokázal vyhodnotit osobnost dítěte a především mu na jeho (často velmi strastiplné) cestě neublížit, ale naopak pomoci.

Rozhodně však nezlehčuji úlohu osvojitelů, protože co může být krásnějšího, než vytvořit dítěti trvalý láskyplný domov. Vždyť není rozhodující, že je dítě „naše“, ale důležité je, abychom malého človíčka vychovali, dali mu lásku...

Pěstoun však pomůže v mnoha případech více dětem a ukáže jim, že život může být krásný. A tak si velkou úctu a společenského uznání zaslouží ti, kteří se dokáží např. vedle vlastních dětí postarat ještě o dítě bez rodičů, o dítě narkomanky, o dítě nemocné...

3. Vztahy v pěstounské péči

3.1 Zákonná úprava pěstounské péče v ČR

V současné době byl (přesně 25.02.2011) na portálu vlády s názvem Knihovna připravované legislativy zveřejněn „Návrh zákona, kterým se mění zákon č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí, ve znění pozdějších předpisů, a další související zákony“ (<http://eklep.vlada.cz>), jehož účinnost by měla nastat 01.01.2012. Předkladatelem návrhu zákona je Ministerstvo práce a sociálních věcí a důvodem k předložení tohoto zákona je Programové prohlášení vlády. Návrh zákona je v současné době v meziresortním připomínkovém řízení s tím, že termín k podání připomínek je 25.03.2011.

S oběma materiály bylo již možné se seznámit dříve, a to např. na stránkách o dětech v náhradní péči, resp. v případě návrhu výše uvedeného právního předpisu zveřejnilo Ministerstvo práce a sociálních věcí materiál nazvaný Novela zákona o sociálně-právní ochraně dětí, který mimo jiné vytýčil základní okruhy novelizace zákona:

- Činnost orgánů sociálně-právní ochrany.
- Pěstounská péče.
- Činnost osob pověřených k výkonu sociálně-právní ochrany dětí,
- Standardy kvality.

Současně deklaroval cíle novely:

- Nastavení podmínek pro vytvoření sítě služeb pro práci v rodinách.
- Stanovení závazných postupů pro činnost orgánů sociálně-právní ochrany dětí a dalších účastníků systému.
- Rozvoj náhradní rodinné péče, zvýšení podpory pěstounské péče, hmotné zajištění pěstounské péče na přechodnou dobu, změna způsobu příprav pěstounů, vytváření podmínek pro zřízení podpůrných a odlehčovacích služeb pro nové i stávající pěstounské rodiny.
- Zvedení standardů kvality práce a nastavení minimálních rámců činnosti pro všechny subjekty v systému. (www.vzd.cz)

Vzhledem k tomu, že jde o významnou transformaci systému péče o ohrožené děti, který byl již delší dobu podrobován kritice, považuji za smysluplné věnovat se na tomto místě problematice poněkud podrobněji.

Usnesením vlády České republiky ze dne 7. prosince 2010 č. 882 k Obecným opatřením k výkonu rozsudků Evropského soudu pro lidská práva – prevence odebrání dětí z péče

rodičů ze sociálně ekonomických důvodů vláda uložila mimo jiné ministru práce a sociálních věcí koordinovat plnění úkolů vyplývajících z Obecných opatření, a to ve spolupráci s Mezirezortní koordinační skupinou k transformaci a sjednocení systému péče o ohrožené děti.

Evropský soud pro lidská práva (dále též „ESLP“), který dohlíží na dodržování Úmluvy o ochraně lidských práv a základních svobod z roku 1950 dospěl závěru, že se Česká republika v několika případech dopustila porušení práva na ochranu rodinného a soukromého života, k němuž došlo v důsledku odebrání dětí z péče rodičů a jejich umístění do náhradní ústavní péče, resp. Evropský soud pro lidská práva konstatoval, že „zásah do rodinného života spočívající v odebrání dětí z péče rodičů na základě rozhodnutí soudu sice sledoval legitimní cíl (ochranu práv a zájmů dětí) a byl proveden v souladu se zákonem, avšak byl z hlediska dosažení sledovaného cíle nepřiměřený. Vnitrostátní orgány mohly podle ESLP ochránit zájmy dětí pomocí jiných prostředků než úplným rozdělením rodiny.

V návaznosti na rozsudky ESLP Česká republika obecná opatření, která reagují na závěry ESLP a která mají za cíl zajistit, aby se Česká republika do budoucna v obdobných případech vyvarovala porušení závazků vyplývajících z Úmluvy o ochraně lidských práv a základních svobod. Tato obecná opatření se opírají o následující základní principy:

1. Je nepřijatelné, aby byly děti z rodinné péče odebírány výhradně z důvodů nevhodného bydlení nebo jiných sociálních a ekonomických důvodů (materiální nouze rodiny, nedostatečné příjmy, nezaměstnanost), pokud nejsou vážně ohroženy život, zdraví nebo příznivý vývoj dítěte a zároveň pokud není možné zajistit ochranu dítěte jinými prostředky.
2. Pokud nejsou zpochybněny výchovné schopnosti rodičů a jejich citové vazby k dětem, má stát pozitivní povinnost poskytnout rodičům odpovídající pomoc při výchově dětí, včetně pomoci k překonání nepříznivých bytových a materiálních podmínek rodiny, která umožní setrvání dětí v rodině, a to za aktivní součinnosti rodičů nebo jiných osob odpovědných za výchovu dětí. Rodiče, kteří pečují o děti, mají právo na pomoc státu (čl. 32 odst. 5 Listiny základních práv a svobod). Za účelem podpory práv dětí je stát povinen poskytovat rodičům pomoc při plnění jejich úkolů výchovy dětí a zabezpečovat rozvoj institucí, zařízení a služeb péče o děti (čl. 18 odst. 2 Úmluvy o právech dítěte).
3. Odpovědnost za poskytnutí potřebné pomoci ohrožené rodině neleží pouze na orgánech uplatňujících státní moc (zejména soudech a orgánech sociálně-právní ochrany dětí), ale nesou ji společně všechny orgány veřejné moci, včetně samosprávy (obcí a krajů). Do řešení případů ohrožených rodin s dětmi je nezbytné účinně zapojit rovněž další pomáhající organizace (zejména nestátní neziskové organizace,

organizace zřizované krajem a obcemi a jiné). Pomoc musí být poskytována s ohledem na práva a povinnosti rodičů, kteří mají prvotní odpovědnost za výchovu a vývoj svých dětí (čl. 18 odst. 1 Úmluvy o právech dítěte).“ (www.vzd.cz)

V rámci legislativních opatření uvedených v tomto dokumentu pak bylo Ministerstvu práce a sociálních věcí uloženo připravit novelizaci zákona č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí. A právě tento dokument, jak jsem uvedl výše, je již oficiálně od 25.02.2011 v meziresortním připomínkovém řízení.

Samotný legislativní proces je tedy na samém začátku a bude pochopitelně znamenat i změnu dalších souvisejících právních předpisů. Věnoval jsem této problematice možná na první pohled více prostoru a může někdo namítnout, že ne tak přímo souvisí s tématem mé bakalářské práce. Nicméně já jsem přesvědčen o opak. Na mnoha místech bakalářské práce připomínám psychickou deprivaci dítěte a neoddiskutovatelný fakt, že nedostatek smyslových a citových podnětů v době kojenecké a batolecí může být velmi vážným nebezpečím pro celý další duševní vývoj dítěte. Česká republika má bohužel smutné prvenství v průměrném počtu dětí do 3 let v ústavech, a tak je na místě otázka, proč tomu tak je, když např. ostatní státy tzv. Visegradské čtyřky - Polsko, Maďarsko a Slovensko - umístování těchto dětí v ústavech zakazují. Na tuto otázku odpovídám, že je chyba především v systému a tady tedy ta úzká vazba i k pěstounské péči, neboť shrneme-li výše uvedené, legislativní změny by měly přinést především změnu ve fungování systému tím, že bude nastaven nový systém péče o ohrožené děti.

V Důvodové zprávě k „Návrhu zákona, kterým se mění zákon č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí, ve znění pozdějších předpisů, a další související zákony“ (<http://eklep.vlada.cz>) se již velmi konkrétně uvádí, že jedním z kroků ke zlepšení systému o ohrožené děti bude zvyšování počtu pěstounských rodin včetně jejich profesionalizace.

Je nepochybné, že jde o správnou cestu, i když o cestu zajisté složitou, kde terén je často velmi náročný, nicméně na jejím konci nás může potkat to nejkrásnější – šťastné dítě.

V současné době tedy základní práva a povinnosti dětí v České republice deklarují především tyto právní předpisy:

1. Listina základních práv a svobod

Listina (ústavní zákon č. 2/1993 Sb.) je součástí ústavního pořádku České republiky od roku 1993. Podle článku 32 Listiny jsou rodičovství a rodina pod ochranou zákona, zároveň je zaručena zvláštní ochrana dětem a mladistvým.

Rodiče mají právo na výchovu a péči o děti, děti mají právo na rodičovskou péči. Děti mohou být od rodičů odloučeny proti jejich vůli pouze na základě rozhodnutí soudu. Z výčtu základních lidských práv je dále třeba zdůraznit zejména: právo rodičů, kteří

pečují o své děti, na pomoc státu a právo na pomoc státu při zajištění základních životních podmínek v případě, že se osoba ocitne v hmotné nouzi.

Výše uvedené články Listiny deklarují povinnost státu pomáhat rodinám, které se ocitnou v obtížné sociální situaci, tak, aby byly schopny vykonávat své základní funkce, zejména aby byly schopny pečovat o děti.

2. Úmluva o právech dítěte

Tento dokument lze považovat za nejvýznamnější právní dokument v oblasti ochrany dětských práv. Úmluva výrazně posiluje postavení dítěte ve společnosti a zdůrazňuje potřebu jeho ochrany:

- Článek 3 Úmluvy zavazuje smluvní státy k povinnosti zajistit „blaho dítěte“ – tzn. zajistit dítěti takovou ochranu a péči, která je nezbytná pro jeho blaho. Současně zavazuje k respektování práv a povinností rodičů, zákonných zástupců nebo jiných jednotlivců právně za děti zodpovědných tak, aby mohli plnit svou úlohu – řádnou péči o děti.
- V článku 19 Úmluvy je upravena povinnost smluvních stran činit všechna potřebná zákonodárná, správní, sociální a výchovná opatření k ochraně dětí před jakýmkoli tělesným, duševním násilím, urážením nebo zneužíváním, včetně sexuálního zneužívání, zanedbáváním či nedbalým zacházením, trýzněním nebo vykořisťováním. K tomu mají státy zavádět vhodné sociální programy na prevenci násilí a na pomoc obětem.

Úmluva o právech dítěte deklaruje pomoc státu dítěti a rodině v tíživé sociální situaci, v jejímž důsledku může dojít k zanedbávání.

3. Zákon o rodině

Zákon č. 94/1963 Sb., ve znění pozdějších předpisů, upravuje většinu základních institutů rodinných vztahů. V souladu s tímto zákonem může soud v případech, vyžaduje – li to zájem na řádné výchově dítěte, uložit výchovná opatření, která ve svém důsledku omezují výkon rodičovských práv. Tato opatření mají být ukládána až ve chvíli, kdy preventivně poradenská doporučení při práci s rodiči nevedla ke zlepšení situace dítěte. Rodičovská zodpovědnost může být omezena výchovnými opatřeními soudu. Napomenutí, omezení nebo dohled jsou opatření, která mohou účinně posilovat preventivní poradenská doporučení rodině. Pouze v případech, kdy je výchova dítěte vážně ohrožena nebo narušena a jiná výchovná opatření nevedla k nápravě, může soud nařídit některé z následujících opatření: svěření dítěte do výchovy jiné fyzické osoby než rodiče, předběžné opatření, pěstounská péče, ústavní nebo ochranná výchova.

4. Zákon o sociálně - právní ochraně dětí

Zákon č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí, ve znění pozdějších předpisů, soustřeďuje sociálně-právní ochranu dětí do jednoho uceleného předpisu, a to zejména

z hlediska působnosti orgánů, které sociálně právní ochranu vykonávají. Sociálně právní ochrana zahrnuje především zajištění práva dítěte na jeho příznivý vývoj a řádnou výchovu, ochranu oprávněných zájmů dítěte a působení směřující k obnově narušených funkcí rodiny. Základním principem sociálně-právní ochrany je zájem a blaho dítěte.

Zákon vymezuje okruh dětí, na které se sociálně-právní ochrana zaměřuje především. Jde o děti:

- Jejichž rodiče zemřeli, neplní povinnosti plynoucí z rodičovské zodpovědnosti nebo nevykonávají či zneužívají práva plynoucí z této zodpovědnosti;
- které byly svěřeny do výchovy jiné fyzické osoby než rodiče, pokud tato osoba neplní povinnosti plynoucí ze svěřeni dítěte do její péče;
- které vedou zahálčivý, nemravný život, zejména zameškávají školní docházku, nepracují, požívají alkohol či jiné návykové látky, žijí se prostitutací, spáchaly trestný čin nebo čin jinak trestný;
- které se opakovaně dopouštějí útěku od rodičů nebo jiných osob zodpovědných za jejich vývoj;
- na kterých byl spáchán trestný čin ohrožující život, zdraví, jejich lidskou důstojnost, jmění či podezření za spáchání takového činu, pokud tyto skutečnosti trvají po takovou dobu nebo jsou takové intenzity, že nepříznivě ovlivňují vývoj dětí anebo jsou příčinou nepříznivého vývoje dětí.

Dítě má právo požádat orgány sociálně-právní ochrany (dále též „SPOD“) o pomoc při ochraně svého života a dalších svých práv. Stejně tak má i rodič či jiná osoba zodpovědná za dítě právo požádat o pomoc při výkonu svých rodičovských práv a povinností. Subjekty SPOD jsou povinny poskytnout dítěti i rodičům pomoc. Rovněž rodinám zajišťují preventivní a poradenskou činnost. Účelem těchto činností je působit tak, aby byly v rodině vytvořeny podmínky, jež odvrátí nutnost odebrání dítěte z rodiny. Rodiče jsou povinni spolupracovat s orgány SPOD při ochraně práv a zájmů dítěte. V případech, kdy je dítě umístěno do zařízení pro výkon ústavní výchovy, je orgán sociálně-právní ochrany povinen poskytovat rodičům pomoc v uspořádání rodinných poměrů tak, aby se dítě mohlo vrátit do rodiny.

5. Trestní zákon

Trestní právo vymezuje ochranu nezletilého dítěte. Jednáním proti zájmu nezletilého dítěte v rovině trestněprávní se osoba trestně odpovědná dopouští skutku, který může naplnit znaky skutkové podstaty několika trestných činů. V souvislosti se zanedbáváním péče o dítě může jít o následující trestné činy:

- Trestný čin zanedbání povinné výživy – jde o zanedbání práva na výživu, které vyplývá ze zákona o rodině. Obsahem vyživovací povinnosti přitom není pouze vlastní výživa, ale například i bydlení. Tento trestný čin umožňuje postihnout pasivní projevy zanedbávání nezletilého dítěte – nedostatečnou výživu, ošacení,

dohled, péči, nenavštívení lékaře, pakliže to vážný zdravotní stav dítěte vyžaduje apod. těmi, kteří mají ze zákona povinnost o dítě pečovat. Pro posouzení činu je důležité, zda nepéče rodičů má pro dítě trvale nepříznivé následky. Rodič, který se trestného činu dopustí, má možnost využít zvláštního ustanovení o účinné lítosti – toto opatření ho má vést k dobrovolnému splnění rodičovské povinnosti.

- Trestný čin ohrožování výchovy mládeže – pod skutkovou podstatu tohoto trestného činu je nejčastěji zahrnováno jednání rodičů, kteří své děti neposílají po delší dobu do školy nebo jim nevěnují patřičnou péči, což vede k záškoláctví, rizikovému trávení volného času spojenému s ohrožením dítěte různými formami patologického chování. (Bechyňová, Konvičková, 2008, s. 44–48)

3.2 Podpora pěstounských rodin ze strany nestátních organizací

Významnou roli v řešení problémů týkající se dětí v náhradní rodinné péči hrají i nestátní neziskové organizace. V České republice jich působí celá řada. Konkrétně v Jihomoravském kraji se náhradní rodinnou péčí zabývá:

- *Fond ohrožených dětí, o.s.*, který se zaměřuje na pomoc týraným, zanedbávaným, zneužívaným, opuštěným nebo jinak sociálně ohroženým dětem. Mimo to provozuje zařízení pro děti vyžadující okamžitou pomoc – Klokánek.
- *Open Family, o.p.s.* poskytuje odborné služby v oblasti náhradní rodinné péče - osobní, telefonické a e-mailové poradenství rodinám s přijatými dětmi, odborné sociální a psychologické poradenství a provázení zájemců a žadatelů o přijetí dítěte do osvojení a pěstounské péče. Dále poskytuje informace o problematice náhradní rodinné péče zájemcům z řad veřejnosti. Organizace se zabývá i terapeutickou prací s rodiči přijatých dětí, s dětmi i s celou rodinou a organizuje volnočasové, společenské a relaxační aktivity.
- *Sdružení pěstounských rodin* pomáhá opuštěným, sociálně a zdravotně znevýhodněným dětem a mladým lidem. V současné době sdružení pracuje v projektech Poradna pro rodiny s dětmi v náhradní rodinné péči a žadatele a zájemce o náhradní rodinnou péči, Dům jistoty – klubovna a romské komunitní centrum a Dům na půli cesty. Sdružení také nabízí canisterapii a terapeutické služby pro stávající i budoucí náhradní rodiče a organizuje pobyty pro náhradní rodiny. Vydává celorepublikový časopis „Průvodce náhradní rodinnou péčí“ a usiluje o prorodinné legislativní změny v oblasti náhradní rodinné péče.
- *Triada – poradenské centrum, o. s.* poskytuje odborné služby v oblasti náhradní rodinné péče – odborné konzultace při rozhodování o přijetí dítěte, doprovod a asistence do ústavního zařízení při seznamování s dítětem, asistence a mediace při komunikaci a kontaktu rodičů a dětí v pěstounské péči, poradenství ve výchovných

otázkách, rodinná terapie, sociálně právní poradenství. Pořádá vzdělávací programy v oblasti náhradní rodinné péče pro pracovníky veřejné správy a sociálních služeb a organizuje Celostátní seminář náhradní rodinné péče. Zajišťuje přípravu osvojitelů a pěstounů na přijetí dítěte do rodiny.

- *Trialog* rozvíjí poradenské a vzdělávací aktivity na podporu spolupráce a komunikace mezi občanskými (nestátními) neziskovými organizacemi, orgány veřejné správy a komerčními firmami. Náhradní rodinná péče tvoří významnou část těchto aktivit – jedná se zejména o přípravy budoucích osvojitelů a pěstounů; individuální a rodinné psychologické poradenství pro náhradní rodiny; skupinové aktivity pro osvojitelské a pěstounské rodiny - pobyty; vzdělávání – odborné kurzy a semináře pro pracovníky náhradní rodinné péče. (www.mpsv.cz)

Občanské sdružení Natama, mezi širokou veřejností známá nestátní nezisková organizace, která se specializuje na rodinnou péči o opuštěné děti a na podporu pěstounské péče, zřídila Institut náhradní rodinné péče Natama.

Jejím posláním je především podporovat zájem dítěte v obtížné rodinné situaci, pomáhat dětem ohroženým nebo trpícím vývojovým traumatem, umožnit dětem, aby vyrůstaly v bezpečném rodinném prostředí, rozvíjely své možnosti a žily plnohodnotným životem. Ve svém programu se mimo jiné zaměřuje na „hledání“ opravdových pěstounů. To znamená, že oslovuje lidi, kteří jsou vřelí, laskaví a otevření, a mají čas i trpělivost a hlavně chuť starat se o děti a mladé lidi.

Opravdoví zájemci si mohou v Natamě sjednat informační schůzku, kde se jim budou věnovat kvalifikovaní specializovaní odborníci, kteří jim v důvěrném rozhovoru sdělí všechny klady, ale i zápory pěstounské péče, vysvětlí i základní právní otázky a různé možnosti péče o opuštěné děti.

V rámci své činnosti pořádá vzdělávací programy, výcviky a semináře se zaměřením na to nejdůležitější, co náhradní rodiče opravdu potřebují – jaká je role náhradního rodiče, psychologii dětí v náhradních rodinách, následky traumatu, zanedbávání, zneužívání a jak bezpečně pečovat o přijaté dítě i o svoji rodinu, co znamená biologická rodina dítěte v pěstounské péči. Zájemcům, kteří absolvují uvedené výcviky a semináře, Natama, jako organizace k tomu pověřená, pomáhá s vyhledáním vhodného dítěte. (www.natama.cz)

Natama má velký zájem, aby kvalita pěstounské péče v České republice byla opravdu na profesionální úrovni. Proto navrhla *České standardy pro pěstounskou péči*. (viz příloha č. 1)

3.3 Role náhradního rodiče

U většiny z nás jednoho dne nastane čas, kdy začneme toužit po dětech. Jenže ne u všech dojde tato touha naplnění. Na druhé straně jsou mezi námi i ti, kteří již sice své vlastní děti mají, ale v jejich srdcích je ještě dosti lásky k tomu, aby přijali další dítě.

Obě uvedené skupiny mohou tak začít uvažovat o náhradní rodinné péči. Pokud se rozhodnou vydat se touto nelehkou cestou a úspěšně projdou poměrně složitým procesem, stanou se náhradními rodiči.

Role náhradního rodiče vůbec není lehká a má svá specifika. Zásadním rozdílem v porovnání s biologickými rodiči je v případě pěstounského rodičovství dočasnost této „instituce“. Nicméně, i toto úskalí je možné překonat a dovolím si tvrdit, že tam, kde pěstounská péče byla skutečně „úspěšná“, přetrvávají vztahy mezi náhradními rodiči a dětmi, stejně tak jako v řádně fungující biologické rodině, po celý život. V mnoha směrech je role náhradního rodiče oproti rodiči biologickému těžší a náročnější.

Proto již samotnému rozhodnutí přijmout dítě do vlastní péče by měla předcházet dlouhodobější a zodpovědná úvaha o vyzrálosti pro rodičovskou roli a schopnosti přijmout biologicky cizí dítě. Zájemci o přijetí dítěte do náhradní rodinné péče by si měli ještě před přijetím pokusit odpovědět buď ano (souhlasím) nebo ne (nesouhlasím) na tyto položky (otázky):

- „1. Jsem si jist, že chci mít dítě v náhradní rodinné péči.
2. Mám základní právní informace o tom, co znamená ta forma NRP, o kterou usiluji.
3. Hodlám dítěti věnovat většinu svého času.
4. Nemám pro příštích několik let jiný časově mimořádně náročný životní cíl, který mne hodně láká (např. dálkové studium, rozjezd podnikání, cestování, hledání práce v cizině). (Ano = souhlas se zněním položky)
5. Jsem fit – cítím se fyzicky i psychicky schopen postarat se o dítě spíše několik let po jeho zletilosti než pouze do 18 let.
6. Přijmout dítě do NRP je mé vlastní rozhodnutí. Není to jen snaha vyhovět, maskující osobní nechuť k takovému kroku.
7. Mám na to patřičné zázemí. Tj. mám s dítětem kde bydlet, mám základní materiální podmínky včetně alespoň malé finanční rezervy. Je někdo, kdo mne v péči o dítě zastoupí, pokud se mi nečekaně zanítí slepé střevo a budu muset pár dní pobýt v nemocnici.
8. Nelpím na svém dosavadním životním stylu, na zaběhnutém pořádku doma, snesu určitou míru nepořádku (Ano = souhlas se zněním položky)
9. V mém okolí není nikdo, na kom mi skutečně hodně záleží a kdo by mému rozhodnutí zároveň nepřál. (Ano = souhlas se zněním položky)
10. Zcela jednoznačně souhlasím s výrokem: „Není podstatné, jaké bude mít dítě vzdělání. Podstatné je, aby z něj vyrostl dobrý člověk“.
11. Udělám vše proto, aby z dítěte vyrostl dobrý člověk, ale snesu i zklamání. Můj život neskončí, pokud tomu tak nebude.
12. Jsem si jednoznačně jist, že svoji touhu po dítěti nemohu uspokojit jinak než rodičovstvím či pěstounstvím. Jsem si jist, že nestačí zůstat bez dětí a dejme tomu pracovat v dětském domově, být pediatr, učitel, sestra v jeslích, vedoucí Junáka, hodný strýc (teta) dětí sourozenců atd.

13. Nesouhlasím s výroky typu „škoda každé rány, která padne vedle“, „metla vyhání děti z pekla“, „mne rodiče řezali řetězem, já budu své děti bít řemenem“, „dítě si musí pochvalu a samozřejmě i lásku rodičů především zasloužit.“ (Ano = souhlasím se zněním položky)
14. V mém trestním rejstříku není záznam o trestu za čin, který ohrožuje děti. (Ano = souhlasím se zněním položky)
15. Prokazatelně nemám žádné sociální problémy spojené s konzumací drog včetně alkoholu.
16. Nejsem pedofil. (Ano = souhlasím se zněním položky)
17. „Ve svých dětech jsme zranitelní...“, tuhle pravdu po čertech dobře uměly využívat všechny totalitní režimy. Není něco nebo někdo, kdo by mohl nám s dítětem výrazněji škodit. (Ano = je to v pořádku, žádné nebezpečí)
18. Jsem dítěti schopen říct, že některé děti se nenarodí svým tatínkům a maminkám, ale to vůbec nic nemění na tom, že se mají moc rádi.
19. Je mi jasné, proč je předchozí výrok (citace jedné osvojitelky) vhodný a z hlediska omezení rizik ohrožujících harmonický rozvoj dítěte důležitý. Zároveň mi je jasné, jak velký je rozdíl mezi předchozí citací a výrokem: „Nejsme tvoji rodiče“.
20. Na dítě se těším.
21. Přes všechno předchozí si již nyní umím představit budoucí hodnotný a naplněný život i bez dítěte. Jsem přesvědčen, že dnem, kdy se mohu dozvědět, že zřejmě napořád zůstanu (zůstaneme) bez dětí, se můj život nezhroutí.

A speciálně pro žadatele o pěstounskou péči jedna otázka navíc:

Jsem přesvědčen, že dokáži psychicky (zejména pak emočně) ustát případné kontakty biologických rodičů s dítětem, projevy jejich mnohdy specifické osobnosti a příslušné dopady jejich návštěv a povahy na chování a prožívání dítěte i moje (naše).

Vyhodnocení: 21x (u budoucích pěstounů 22x) ano ve všech uskutečněných hodnoceních není záruka, ale šance uspět v náhradní rodinné péči.“ (Gabriel, Novák, 2008, s. 73–74)

Po úspěšně odpovězených otázkách, které ovšem nejsou podmínkou procesu přijetí dítěte do náhradní rodinné péče, podají žadatelé žádost o zprostředkování NRP na obecním úřadu obce s rozšířenou působností, ve větších městech na magistrátu, na oddělení sociálně - právní ochrany dětí odboru sociálních věcí.

Zde se jim bude, až do doby soudního rozhodnutí o osvojení dítěte, v případě pěstounské péče po celou dobu její realizace, věnovat sociální pracovnice, která má agendu náhradní rodinné péče na starosti. Se žadateli provede pohovor o jejich motivaci a o představách o dítěti a předá jim k vyplnění potřebné formuláře. Žadatel dále musí dodat:

- Doklad o státním občanství nebo povolení k dlouhodobému či trvalému pobytu.
- Fotografie žadatelů.

- Zprávu o zdravotním stavu.
- Potvrzení o stálém příjmu od zaměstnavatele, pokud možno i jeho posudek.
- Zprávu o sociálních poměrech.
- Opis rejstříku trestů.
- Písemný souhlas s absolvováním přípravy na přijetí dítěte.
- Stanovisko (posudek) obecního úřadu.

Ve své žádosti musejí žadatelé zvolit, o jaký typ náhradní rodinné péče mají zájem. Konečným cílem sociálního pracovníka na obecním úřadě s rozšířenou působností je shromáždit všechny náležitosti spisové dokumentace a následně celou žádost předat k dalšímu řízení příslušnému krajskému úřadu (v Praze Magistrátu). Tam bude provedeno posouzení zdravotního stavu žadatelů posudkovým lékařem a zajištěno absolvování přípravy na přijetí dítěte. Po jejím ukončení bude následovat psychologické vyšetření, jejímž účelem je posouzení vhodnosti žadatelů a také jejich předpokladů k přijetí dětí se specifickými potřebami.

Ze strany Ministerstva práce a sociálních věcí jsou v Doporučeném metodickém rámci pro realizaci přípravy cíle přípravy vymezeny takto:

1. Poskytnout žadatelům přístupnou a pozitivní formou dostatek odborných informací o specifikách náhradní rodinné péče.
2. Umožnit žadatelům utvořit si konkrétní představu o budoucím fungování jejich rodiny v souvislosti s příchodem „nevlastního“ dítěte.
3. Získat kvalifikované informace o žadatelích, jejich chování a prožívání a vyhodnotit je ve vztahu k možnému přijetí dítěte.

Zmíněné cíle přípravy by přitom měly být naplněny prostřednictvím těchto základních programových témat:

- charakteristiky dětí umístěvaných do náhradní rodinné péče,
- specifika péče o děti v náhradní rodinné péči,
- problematika péče o děti se speciálními potřebami (chronické či závažné onemocnění, smyslový handicap, masivnější poruchy chování),
- otázky zátěže dítěte z biologické rodiny (závislosti, onemocnění, sociální nepřizpůsobivost),
- sociálně-právní témata NRP,
- zprostředkování NRP, soudní řízení,
- psychologie dětí v náhradní rodinné péči (základy vývojové psychologie, otázky identity),
- dopad dosavadní životní historie dětí na jejich psychiku – chování a prožívání (zejména problematika psychické deprivace, ale také např. specifika dětí týraných,

sexuálně zneužívaných apod.),

- role náhradního rodiče v životě dítěte v NRP (kontakt s biologickými rodiči a vytváření obrazu o jejich osobách),
- řešení náročných krizových situací,
- problematika reakce a přístupu vlastních dětí a „spoluúčasti“ rodiny žadatelů,
- specifika péče o etnicky odlišné děti.

Poskytování informací v rámci přípravy by mělo probíhat srozumitelnou a přístupnou formou. Samotná příprava by se měla skládat z části teoretické a z části praktické (zážitkové). Teoretická část se skládá zpravidla z několika odpoledních či celodenních bloků sestávajících z odborných přednášek. Zážitková část se potom obvykle realizuje prostřednictvím vícedenních, většinou pobytových setkání. Při závěrečném hodnocení obsahu a přínosu příprav žadatelé často vysoce oceňují možnost setkat se v rámci přípravy přímo s některými z osvojitelů či pěstounů a podebatovat si s nimi o praktických stránkách každodenního života s přijatým dítětem. Pokud žadatelé úspěšně projdou odborným posouzením na krajském úřadě, obdrží následovně rozhodnutí o *zařazení do evidence žadatelů vhodných stát se osvojiteli* nebo o *zařazení do evidence žadatelů vhodných stát se pěstouny*. Poté nastává zpravidla nejdelší období celého procesu – období čekání na nabídku konkrétního dítěte. Je důležité si uvědomit, že v rámci zprostředkování NRP nehledáme vhodné dítě pro rodiče, ale přesně naopak. Zprostředkování NRP nemá za cíl za každou cenu uspokojit všechny žadatele. V centru musí stát vždy především zájem dítěte. Cílem je uspokojit právo a potřebu dítěte vyrůst pokud možno v co nejkvalitnějším rodinném prostředí. (Gabriel, Novák, 2008, s. 74–86)

„Díky genetické spřízněnosti jsou dobří biologičtí rodiče vůči vlastním dětem přirozeně pozitivně nastaveni, tolerují, snášejí a zvládají i situace či chování, které by u jiných dětí zvládali jen velmi těžko. Jsou biologicky motivováni pečovat. Naproti tomu pěstounům chybí společné geny s dítětem. V případě zdravotních, výchovných či jiných problémů často čelí problémům, za něž nenesou odpovědnost a jejichž příčinám často nerozumí. Dítě si do nové pěstounské rodiny přináší vlastní zátěž, s kterou se musí nová rodina vyrovnat.“ (Matoušek, Pazlarová, 2010, s. 53)

Ovšem stejně jako „normální“ biologickým rodičům i rodičům náhradním poskytují děti okamžiky štěstí, byť samozřejmě vykoupnými hodinami starostí.

Vznikají zde vazby nejen osobní, ale především:

- Trvalé a hluboké citové vazby
Obecně platí: není hlubšího citového vztahu, než je vztah k dítěti. Mít s někým děti a pečovat o ně společně partnerský vztah prohlubuje.

- Společná a otevřená budoucnost
Jak už jsem výše uvedl, dítě se v úspěšné náhradní péči stává pevnou součástí rodiny po celý život. Proto s ním můžeme úspěšně plánovat, snít. Máme prostě pro koho žít a snažit se. Dítě se podílí na formování životního stylu rodičů. Vtahuje se do svého světa, rodiče s ním žijí. Zajímají se o ně. Svým způsobem i po tom, co vylétělo z hnízda. Zprávy od něj nás zasvěčují do oblastí, do nichž bychom jinak nenahlédli. Kolik lidí se začalo zajímat namátkou třeba o fotbal jen proto, že jej hraje „jejich“ dítě...
- Předávání modelů sociálních vztahů
Říká se, že „nejvíce dítě učíme, když ho ničemu neučíme“... jen s ním jsme, ukazujeme mu, jak reagujeme v různých situacích, jaké máme vztahy mezi sebou i k druhým lidem.
- Dvojsměrnost učení a výchovy
Byla to radost, když jsme coby rodiče naučili dítě číst tiskací písmena třeba na vývěsních štítech obchodů. Také se psaním jsme mu dost pomohli. Mnozí obdrželi posléze oplátku. Ať už se to týkalo počítačové gramotnosti či například používání elektronické pošty. Mimo jiné jde i o výchovu k potřebné psychické pružnosti. Působení proti pocitům rezignace a mávnutí rukou nad vlastním životem.
- Transmutace nahodilostí a chyb
Žádná výchova není tak špatná, aby zničila vše dobré, co v dítěti je.
- Oáza realistického altruismu v drsném světě
Žijeme, jak umíme. Někdy je nutno být tvrdý, jindy „s vlky výti“. Dítě nám umožní alespoň chvíli být opět dítětem, dávat bez ohledu na to, zda si příjemce daru něco zasloužil nebo ne, nepočítat „co nám to vynese“. Odpouštět se vším všudy, usmiřovat se bez odčinění... a přitom ani omylem nebýt slaboch. Naopak.
- „Papíry na normalitu“
I individualisté chtějí leckdy splynout s okolím. Mít děti je v našich podmínkách normální. (Gabriel, Novák, 2008, s. 30–32)

To, že je role náhradního rodiče v mnoha směrech oproti klasické roli biologického rodiče jiná, potvrdil i profesor Matějček, který sestavil jakési desatero, které může být pro všechny náhradní rodiče, tedy adoptivní rodiče nebo pěstouny inspirací k porozumění sobě a svému postavení.

1. *Nebojme se přijmout své „náhradní“ rodičovství!* Slovo „náhradní“ tu neznamená něco podřadného, naopak znamená pomoc dítěti tam, kde je jí nejvíce potřeba. Důraz je na slovu „rodičovství“. To skutečné a pravé, jestliže jsme jednou dítě za své přijali – a jestliže jsme je přijali takové, jaké je, tzn. Bez předpokladů a bez podmínek. Psychologické rodičovství je povýšeno nad pouhé biologické zplození dítěte.
2. *Nebojme se o lásku dítěte!* Neexistuje něco jako tzv. hlas krve. Prokázalo se v mnoha výzkumech, že dítě za matku a otce přijímá ty, kdo se k němu mateřsky

a otcovsky chovají. Pouhé potvrzení z nemocnice tady zdaleka nestačí. Vzájemný vztah mezi rodiči a dítětem se vytváří soužitím čili sdílením života.

3. *Nebojme se práce na sobě samých!* Je pravda, že vlastní pokrevní rodiče mají snazší cestu k porozumění dítěti v jeho individualitě a jedinečnosti. Adoptivní rodiče a ostatní vychovatelé v náhradní rodinné péči se k tomuto porozumění musí propracovat. Dítě je tajemstvím, které teprve postupně odhalují. Nedočkavost a netrpělivost jakožto následek dlouhodobého neuspokojení potřeby rodičovství jsou jim v tom spíše překážkou než pomocí. Překypují citem, který musí být regulován a sveden do účelných pracovních kolejí. Musí na sobě více pracovat, musí více myslet, více procítnout – zato však velkou většinou své nové rodičovství také do větších hloubek prožijí a více si z něho pro růst své vlastní osobnosti odnášejí.
4. *Zatajená pravda je v lidských vztazích nebezpečná! Nový svazek nemůže pojistit sebelepší zákon, nýbrž pravda!* Náš zákon o rodině vychází adoptivnímu svazku dalekosáhle vstříc. Poskytuje mu vnější ochranu. Vnitřní ochranu mu však mohou zajistit jen rodiče sami. Stane se tak, přijmou-li identitu náhradních rodičů a budou-li vést dítě, aby i ono přijalo pozitivní identitu adoptovaného dítěte, dítěte v pěstounské péči, v SOS dětské vesničce apod. Tato identita je svým způsobem „jiná“ a „zvláštní“, ale není v podstatě ani horší, ani lepší. Než je ta tzv. normální.
5. *Dítě má o sobě vědět víc, než vědí ostatní.* To proto, aby nebylo zaskočeno informacemi, kterým nerozumí a které mohou neblaze poznamenat jeho vztah k rodinným vychovatelům. Jeho identita dítěte v náhradní rodinné péči má být jasná, čistá, spolehlivá. Má si být jisto, že „jeho lidé“ je mají rádi, že je „nedají, děj se co děj“, že jim na něm záleží jako na „ničem jiném na světě“.
6. *Nestačí sdělit, je třeba sdílet! Nečekat, až se bude dítě ptát, ale začít při vhodné příležitosti sami!* Adoptivní rodiče se někdy mylně domnívají, že když dítěti jednou řekli, že je přijali z dětského domova, a dítě na to nijak nereagovalo, že splnili povinnost a že je vyhráno. K tomu, aby dítě pravdu skutečně přijalo a dobře ji zabudovalo do své osobnosti, je však třeba onen fakt opakovaně sdělovat a opakovaně v pevném citovém společenství prožívat.
7. *Dítě není z nás, ale je naše!* Nemusíme se bát nepříznivé heredity, ale musíme počítat s tím, že některé povahové rysy dítěte, jeho sklony, úroveň jeho intelektových schopností i rozložení a výkonnost jednotlivých jeho mentálních funkcí jsou vždy do určité míry dědičtím po předcích. S tímto dědičným vkladem máme dále výchovně hospodařit, k dobrému ho užívat, ale nesnažit se jej vymazat, potlačit, přetvořit. Snažíme-li se dítěti porozumět, udělali jsme už první krok na dobré cestě.

8. *S horším počítejme, lepším se dejme překvapit.* Tato poučka platí ostatně všude tam, kde rodiče, ať vlastní, nebo nevlastní, přijímají s dítětem něco neznámého, což je vlastně vždy. Přepjatá očekávání, nadnesené ideály, které do dítěte vkládáme, jsou stejně nebezpečné jako určitá zaslíbení, jež by dítě podle našeho přání mělo splnit. A stejně tomu je s důvěrou v „neomezenou moc výchovy“, ba i v „neomezenou moc lásky“, a to především té naší. Zklamání, které následuje, stojí pak nezřídka na začátku děje, na jehož konci jsou poruchy chování dítěte a bolest rodičů nad výchovným nezdarem.
9. *O vlastních rodičích jen to dobré!* K identitě dítěte patří vědomí o vlastním původu, a tedy i vědomí o vlastních rodičích; ke zdravé identitě patří světlý obraz o původu a lidech na něm účastných. S existencí vlastních rodičů se musí vyrovnat jak osvojitelé, tak nevlastní matky a otcové po rozvodu nebo úmrtí těch vlastních. Jen pěstouni mají v tomto bodě situaci poněkud usnadněnou, neboť sice vlastní rodiče podle zákona zastupují, avšak plně je nenahrazují. Nesnažíme se v dítěti vzbuzovat pocit vděčnosti, že jsme je vytrhli z nebezpečí, vysvobodili z bídy, ochránili před strádáním, ať už ve vlastní rodině, nebo kdesi v ústavu. Realisticky mu nabízíme sebe jako ty, kdo jej mají rádi. O vlastních rodičích mluvíme tak, abychom mohli popřípadě podrobnosti přidávat, ale nemuseli nic měnit. Fakt, že dítě opustili, vykládáme spíše jako nemoc, nedostatek schopnosti k výchově, nešťastnou shodu okolností, „nerozumnost“, duševní poruchu, nikoli však jako morální špatnost. Děti (nejčastěji ve věku až po pubertě) někdy vysloveně chtějí o svých rodičích vědět, někdy je chtějí i vidět, ani v tom případě není třeba jim bránit, pokud je možné setkání uskutečnit. Zkušenost říká, že tam, kde byla identita dítěte dobře budována a kde se osvojitelé či jiní vychovatelé neprohřešili proti tomuto přikázání, ani takovéto setkání zpravidla nezpůsobí ve vzájemných vztazích příliš velký otřes, nýbrž naopak vztahy posílí. Dítě ocení, že „jeho lidé“, tj. ti praví, kteří s ním žijí a mají je rádi, o jeho zploditelích nic zlého neřekli. Tito praví rodiče stoupnou v jeho hodnocení.
10. *Otevřené rodinné společenství!* Rodiny přijímající „cizí“ dítě do své péče, jako ostatně vůbec všechny rodiny, které se něčím výrazně vymykají z běžné společenské konvence, mívají tendenci izolovat se a vytvářet si obranné a ochranné mechanismy. Jako by očekávali útok zvenčí, už předem proti němu stavějí své vnitřní hradby. Taková tendence samozřejmě neprospívá nikomu a nejméně ovšem dítěti. Nezřídka se stane, že dítě, takto skleníkově chráněné před nepříjemnostmi a útoky světa, pak (nejčastěji v době dospívání) podlehne lákadlům nejrůznějších part, jež mu nabízejí nové „netušené“ zkušenosti a požitky zakázaného ovoce. Proto je dobré, aby od počátku byli do rozhodnutí dotčených osob stát se osvojiteli dítěte, pěstouny, matkou v SOS vesničce apod. zasvěceni i prarodiče, příbuzní a známí, aby s rodiči byli zajedno v postojích k dítěti, aby spolupracovali a pomáhali v těžkostech. Zkušenost totiž říká, že vnitřním rozpadem je sice ohroženo bezdětné manželství víc než

manželství s dětmi, ale že manželství s „přijatými“ dětmi je vystaveno větším nebezpečím než manželství s dětmi vlastními. Jako tedy musí adoptivní rodiče a pěstouni pracovat více sami na sobě, je také třeba, aby jim i jejich blízké i vzdálenější společenské okolí bylo v jejich životním úkolu více nápomocno.“ (Matějček a kol., 1999, s. 93–98)

3.4 Psychologie dětí v náhradních rodinách

Bezesporu jde o téma velmi široké, téma prakticky nevyčerpatelné, neboť psychologie dětí, tedy jinými slovy řečeno jejich chování a prožívání v pěstounských rodinách je ovlivněno mnoha a mnoha faktory, které se vážou jak k dítěti samotnému, tak k pěstounům a stejně tak k širšímu sociálnímu prostředí, v němž všichni žijeme, tedy k naší společnosti jako takové. Nemohu tedy víc, než se v této kapitole pokusit nastínit některé problémy, které s psychologií dětí v pěstounských rodinách souvisí.

Ve dnech 8. a 9.11.2007 se v Praze v Obecním domě a v areálu Univerzity Karlovy v Jinonicích konala velmi zajímavá konference nazvaná „Děti mezi ústavní výchovou a rodinou“. Pořádaly ji občanské sdružení Člověk hledá člověka, Katedra sociální práce FF UK v Praze, Nadace Terezy Maxové a Národní vzdělávací fond, o.p.s. Hlavními přednášejícími byli biolog a psycholog Kevin Browne, vedoucí oddělení soudní a dětské psychologie na Liverpoolské univerzitě a Georgete Mulheirová, ředitelka organizace Children`s High Level Group, která podporuje programy de institucionalizace v systémech ochrany dětí ve střední a východní Evropě.

K této konferenci byl vydán Sborník, v jehož úvodu mě zaujala „Zpráva o konferenci, Oldřich Matoušek“, kde je mimo jiné uvedeno:

„Nepříznivé účinky ústavní výchovy na děti popisuje odborná literatura už zhruba 60 let. Mezi průkopníky tohoto výzkumu patří i čeští psychologové Z. Matějček a J. Langmeier, jejichž stále vlivná, na konferenci několikrát zmiňovaná longitudinální studie byla zahájena v šedesátých letech minulého století. Poslední domácí materiál potvrzující kriminogenní působení ústavní výchovy publikovalo nedávno Ministerstvo vnitra ČR. Nové zahraniční práce, které se opírají o sledování elektrické aktivity a o jiné metody sledování mozkových funkcí, ukazují, že dětem vyrůstajícím v deprivacním prostředí funguje mozek jinak, než dětem vyrůstajícím v rodinách. Jejich mozek je méně aktivní a v některých oblastech – zejména v temporální části mozkové kůry ve srovnání s dětmi vychovávanými v rodinách doslova zakrňuje. Děti vyrůstající v ústavech mají špatnou schopnost vcítovat se do druhých lidí, neorientují se dobře v mezilidských vztazích, často neumějí řešit konflikty bez agresivity, mají nízké sebehodnocení, hůře se orientují v morálních normách a v hodnotových dilematech. Proto jsou „úspěšnými“ kandidáty na všechny myslitelné způsoby sociálního selhání od závislosti na drogách, přes kriminalitu, prostituci, neschopnost dosáhnout vyšších

úrovni vzdělání, uplatnit se dobře na trhu práce, založit si vlastní funkční rodinu, až po horší tělesné i duševní zdraví a celkově nižší kvalitu života.

Čím je dítě mladší, tím jsou tyto nepříznivé účinky ústavů silnější. Česká republika je stále na prvním místě v Evropě v počtu dětí ve věku od narození do 3 let umístěných v ústavech. Je to šest dětí z tisíce. Řada evropských zemí nemá v této věkové kategorii v ústavní výchově žádné děti. Ve všech typech ústavních zařízení vyrůstá nyní v ČR zhruba 20 000 dětí (toto jsem akcentoval již v samotném úvodu mé bakalářské práce). Browne a Mulheirová zdůrazňovali, že každý den, který dítě stráví v ústavu, snižuje jeho šance. Podle jejich názoru již tři měsíce strávené v ústavu tradičního typu představují pro malé děti trauma s dlouhodobými následky.“

www.clovekhledacloveka.cz

Pro větší transparentnost výše uvedeného si na tomto místě dovoluji použít tabulku, která srovnává jednotlivé státy v „Poměrném počtu dětí do 3 let v ústavech“ (výše citovaný Sborník z konference, s. 8– 9) a který demonstruje smutné prvenství České republiky.

Poměrný počet dětí do 3 let v ústavěch

* odhady

Stát 2003	Poměr na 10 000	Počet dětí do 3 let v ústavní výchově	Stát 2003	Poměr na 10 000	Počet dětí do 3 let v ústavní výchově
Česká rep.	60	1 630	Polsko	9	*1 344
Belgie	56	*2 164	Chorvatsko	8	144
Lotyšsko	55	395	Albánie	8	*133
Bulharsko	50	1 238	Švédsko	8	(*213)
Litevsko	46	458 (505)	Dánsko	7	133
Maďarsko	44	773	Německo	7	1 495
Rumunsko	33	2 915	Irsko	6	*95
Slovenská rep.	31	502	Kypr	4	*15
Finsko	28	(*466)	Rakousko	3	*37
Malta	27	44	Řecko	3	114
Estonsko	26	100	Turecko	2	850
Španělsko	23	*2 471	Itálie	2	*310
Nizozemí	16	1 284	Norsko	<1	(17)
Portugalsko	16	714	UK	<1	(*65)
Francie	13	*2 980	Slovinsko	0	0
			Island	0	0

Zdroj: www.clovekhledacloveka.cz

Na tomto místě chci podtrhnout a s poukazem na výše uvedené zdůraznit, jak významně je chování a prožívání dětí v pěstounských rodinách (psychologie dětí) ovlivněno prostředím, z kterého dítě do pěstounské rodiny přichází. Dokonce, jak bylo řečeno, i mozek dětí funguje jinak u dětí vyrůstajících v rodině ve srovnání s dětmi vyrůstajícími v deprivacním prostředí.

Je nepochybné, že chování a prožívání dětí v pěstounských rodinách je závislé především na té které konkrétní pěstounské rodině.

V kapitole 2.4 Osvojení a pěstounská péče – srovnání jsem se již stručně zmínil o nesmírně smysluplné činnosti pěstounů a o tom, v čem je jejich úloha nelehká.

Zdůrazňuji, že právě do pěstounských rodin přichází děti se svou vlastní minulostí, jejichž chování a prožívání bývá často narušeno a je to právě pěstoun, který by měl plnit nejen funkci milujícího rodiče, ale měl by být i zdatným psychologem a pedagogem... Nicméně však platí, že pouze tam, kde optimálně funguje pěstounská rodina, se může dítě rozvíjet a cítit bezpečně, tedy jinými slovy pouze tam, kde jsou uspokojeny jeho základní psychické potřeby, pouze tam se mohou maximálně eliminovat jeho psychické deprivace.

Není bohužel mnoho publikací, které by vycházely z praktických zkušeností z dlouhodobých kontaktů s pěstounskými rodinami a zároveň tyto konfrontovaly s teoretickými znalostmi, aby tak pomohly všem zúčastněným (pěstounům, psychologům, sociálním pracovníkům...). Výzkumná zpráva Sobotkové, na téma Pěstounské rodiny: jejich fungování a odolnost taková je a i když vyšla v roce 2003 (vydána MPSV jako účelová neperiodická publikace, není určena k prodeji na knižním trhu), neztratila nic na své aktuálnosti. Jak píše autorka v Úvodu své studie, v publikaci je prezentován výzkumný projekt, který byl realizován v letech 1999-2002. Výzkumný soubor tvořilo padesát pěstounských rodin. Jednalo se o terénní výzkum v přirozených životních podmínkách. Cílem výzkumu bylo vypracovat podrobnou psychologickou studii o fungování pěstounských rodin se zaměřením na zdroje odolnosti a strategie zvládání životních těžkostí.

V části 1. Teoretická východiska, 1.1 Psychologie rodiny zmíněné studie mě zaujalo následující:

„Psychologie rodiny je u nás nový obor, který, jak se zdá, brzy získá svou oprávněnou pozici. Nedá se ztotožňovat s rodinnou terapií či rodinným poradenstvím. To jsou jen nejznámější a u nás nejrozvíjenější aplikační oblasti psychologie rodiny.

Psychologie rodiny prochází neustále vývojem, který jí dává specifickou měnící se tvářnost. Nejobecnějším trendem studia rodin je přesun zájmu *od výzkumu problémových rodin k výzkumu zdravého rodinného fungování.*

Z teoretických přístupů se očekává největší rozvinutí a docenění biopsychosociální systémové orientace, která zohledňuje mnohočetné, vzájemně složitě působící vlivy ve fungování jedince a rodiny. Z ekosystémové perspektivy jsou charakteristiky každé rodiny a její jedinečný životní styl zvažovány ve vztahu k potřebám jak individuálních členů rodiny, tak širšího sociálního systému, do něhož je rodina začleněna.“ (Sobotková, Pěstounské rodiny: jejich fungování a odolnost, s. 9)

V kapitole 1.3 Zvládání stresu v rodinách autorka uvádí:

„Rodinné zvládání (family coping) je v psychologii rodiny nový pojem, který vyžaduje další teoretické upřesňování, další výzkum a klinické zkoumání. Dosud se podařilo uspořádat faktory, kterými je celkový copingový styl rodiny ovlivněn:

- charakteristika situace nebo události,
- vnímané ohrožení rodinných vztahů nebo cílů,
- zdroje, které má rodina k dispozici,
- předchozí zkušenosti s náročnou životní situací.

Rodinné copingové procesy jsou tématem, které v literatuře nacházíme na rozdíl od individuálního zvládnání velice málo, většinou pouze v souvislosti se zvládnáním postižení nebo nemoci v rodině.

Studium rodinného zvládnání vychází převážně z klinické praxe – odborníci pracující s rodinami nějak postižených nebo nemocných členů (nejčastěji dětí) prosazují ve světě v poslední době tzv. strength-based approach neboli přístup založený na silných stránkách rodiny. Předpokládá se, že všechny rodiny mají síly, které mohou rozvíjet, a že tyto síly, včetně sítě sociální opory, jsou základem, na kterém lze dále stavět. Cílem odborných služeb v tomto přístupu je tedy identifikovat existující rodinné síly a možnosti, aby rodina vycházela ze svých konkrétních a jedinečných dispozic.

Zvládnání stresu konkrétně v pěstounských rodinách nebylo dosud předmětem systematického psychologického výzkumu, i když byly publikovány statě např. o problémech adaptace přijatých dětí v rodinách. Na základě své dlouhodobé praxe v poradenství poskytovaném pěstounským rodinám se domnívám, že specifické nároky na zvládnání stresů a odolnost rodiny vyplývají z těchto úkolů:

- přijmout dítě s jeho mnohdy závažnou a/nebo nejasnou osobní historií,
- přijmout dítě s jeho mnohdy podivnými či „nevhodnými“ zvyky,
- přijmout dítě s jeho reakcemi a chováním, kterému rodina nerozumí,
- přijmout dítě s jeho odlišnými potřebami, které jsou někdy věku nepřiměřené,
- přijmout dítě s jeho mnohdy nejistou nebo nepřiliš povzbudivou prognózou.

Tyto body se týkají vnitřního, psychologického přijetí dítěte pěstounskými rodiči, event. dalšími dětmi v rodině. Ve fázi sžívání rodiny s biologicky cizím dítětem jde samozřejmě i o to, jak ono samo je disponované navazovat nové vztahy. Dynamika sžívání má tedy interakční povahu. Obtížnější vzájemná adaptace může ovlivňovat již stávající vztahy v rodině (manželský vztah; vztahy rodičů a vlastních dětí, jsou-li přítomny; vztahy s prarodiči atd.). Dříve se často podceňovaly vztahy vlastních dětí pěstounů; pokud ony neakceptují příchod dalšího dítěte do rodiny, funkčnost rodiny vždy výrazně klesá. Takové případy se bohužel stále objevují, jak se ve výzkumu ukázalo.

Velkým a kontinuálním úkolem pro pěstouny je vytvářet rodinnou identitu a tradice rodiny, což při velkém počtu tolika odlišných prvků není snadné. V biologických rodinách bez velkých strukturálních a funkčních změn je rodinná identita samozřejmá, rodinné tradice plynou a dodržují se. V pěstounských rodinách, které jsou v podstatě uměle vytvořeny, se rodinné My vytváří záměrně, vědomě, někdy s velkým

úsilím o soudržnost rodiny; rodinné tradice se skládají dohromady s citlivým ohledem na osobní přínos každého člena rodiny.

To jsou jen velmi stručně nadhozené některé ze specifických nároků, na které by měla pěstounská rodina pružně a adekvátně reagovat – a tedy zvládat je. Připomeňme, že souběžně působí i jiné normativní a nenormativní životní události, tak jako v každé rodině.

Bez nadsázky se dá říci, že *požadavky na adaptabilitu rodiny a její odolnost jsou v pěstounských rodinách (zvláště početnějších) nepochybně vyšší než v běžných biologických rodinách.*“ (Sobotková, Pěstounské rodiny: jejich fungování a odolnost, s. 13–15)

Jak jsem již předeslal úvodem k této kapitole, pokusil jsem se nastínit některé problémy, které s psychologií dětí v pěstounských rodinách souvisí, resp. upozornil jsem na to, že ne všechny děti, které do pěstounské péče přicházejí, mají stejné předpoklady úspěšně se do rodiny zařadit; snažil jsem se rovněž upozornit na to, jak složitý „systém“ je pěstounská rodina.

Nicméně bych rád tuto kapitolu zakončil optimisticky, a to především poukazem na skutečnost, že na poli vědy máme erudované odborníky, kteří nezapomínají na náročnou materii a věnují se psychologii rodin, v níž mají pěstounské rodiny své nezaměnitelné místo.

V této kapitole šlo především o dítě, o jeho chování a prožívání v pěstounské rodině a proto si ji dovoluji zakončit mottem Nadace Terezy Maxové, tedy citátem Elberta Hubbarda:

„Udržíme si jen tu lásku, kterou rozdáme.“

3.5 Biologická rodina dítěte v pěstounské péči

Pěstounská péče je formou náhradní rodinné péče, kde biologičtí rodiče hrají významnou roli. Všechna zásadní rozhodnutí týkající se dítěte v pěstounské péči se zpravidla neobejdou bez jejich souhlasu. Ať už se jedná o rozhodování volby povolání, vydávání cestovních dokladů, lékařských zákroků, apod. I z tohoto hlediska je mnohdy pro pěstouny velice obtížné vyrovnat se s tímto stavem a přijmout fakt, že jim svěřené dítě má vlastní rodiče, kteří ovšem ve většině případů o dítě nejeví téměř žádný zájem. Odborníci a profesionálové v oblasti náhradní rodinné péče stále nejsou za jedno, zda je vhodný kontakt dítěte v pěstounské péči s biologickou rodinou. V současné době téměř všechny dostupné zdroje kontakt dítěte s rodiči doporučují. V některých zemích se již dokonce ustupuje od používání termínu pěstounský rodič a nahrazuje se pojmem pěstounský pečovatel, pěstoun, aby bylo zřejmé, že většina dětí v pěstounské péči

rodiče má. Já osobně se domnívám, že je třeba hledat přijatelnou míru a vhodný způsob kontaktu mezi dítětem a rodinou.

„Je možné, že se jako optimální ukáže kontakt pomocí dopisů nebo telefonátů. Variantou mohou být občasná setkání organizovaná sociální pracovníci v neutrálním prostředí. V případě dobrých vztahů mohou rodiče navštívit dítě přímo v pěstounské rodině. Variant je mnoho. Ve všech typech náhradní rodinné péče o děti je důležité směřovat k tomu, aby si dítě mohlo udržet kontinuitu svého životního příběhu. K tomu potřebuje alespoň základní představu o tom, kdo jsou jeho rodiče, a když je to možné, udržovat vztahy se členy původní rodiny.“ (Matoušek, Pazlarová, 2010, s. 57)

Kontakt s původními rodiči, respektive s rodinou se mohou stát základem podpůrné sítě kolem dospívajícího v okamžiku, kdy opouští náhradní rodinu. Ovšem pro většinu pěstounů je prozatím tento pohled těžko přijatelný. V těchto situacích je určitě vhodná pomoc profesionála – sociálního pracovníka. Je to osoba, která je schopna pomoci jak biologickým rodičům, tak i pěstounům.

V případě vzájemného setkání dítěte s biologickou rodinou by měl profesionál „předem vyjednat čas, místo a průběh návštěvy s rodiči i pěstouny. Měl by připravit obě strany na novou situaci a spolu s pěstouny pracovat s dítětem, informovat dospělé účastníky o možných reakcích dítěte. Měl by monitorovat průběh setkání a v případě potřeby vhodně zasáhnout. Velmi důležité je následné setkání s pěstouny a rodiči po skončení návštěvy. Obě strany potřebují prostor pro reflexi celé situace.“ (Matoušek, Pazlarová, 2010, s. 57)

Beyer zformuloval zásady pro organizaci kontaktů mezi biologickými a pěstounskými rodinami. „Setkání by měla být plánována v duchu následujících zásad:

- Zplnomocňování čili posilování silných stránek rodičů – rodiče by měli být vedeni k postupnému přebírání iniciativy při setkáních, k plánování programu. V tom jim může pomoci jak profesionál, tak v případě dobrých vztahů i pěstouni. Ti mohou rodiče upozornit na to, o co se dítě aktuálně zajímá, co ho baví, co má rádo, aby mu rodiče mohli vyjít vstříc.
- Empatie čili posilování schopnosti rodičů vcítit se do potřeb jejich dítěte – měly by se plánovat a uskutečňovat takové společné činnosti dítěte a rodiče, které oběma stranám přinesou příjemné zážitky. Je třeba mít na ně vhodný prostor a čas. Otázkou je přítomnost pěstouna, která může dostat dítě do „střetu zájmů“. Je na profesionálovi, aby situaci posoudil a příp. pomohl pěstounovi zpracovat to, že by měl nechat dítě s rodičem o samotě.
- Odpovědnost čili posilování schopnosti rodiče zvládat vlastní emoce v průběhu návštěvy a dodržovat ujednaná pravidla – nedodržování dohod ohledně času či průběhu návštěvy tvoří jednu z hlavních překážek při navazování korektní

komunikace mezi pěstouny a rodiči. Účast a podpora profesionála tomu může předejít.

- Aktivní rodičovství čili posilování vědomí rodičů, že jejich skutky i slova ovlivňují chování dítěte – následná reflexe průběhu návštěvy je pro podporu aktivního rodičovství nesmírně důležitá. Rodiče potřebují mít prostor pro vyjádření svých pocitů a obav. Měli by dostat zpětnou vazbu od profesionála.“ (Matoušek, Pazlarová, 2010, s. 57–58)

Jak už jsem uvedl, akceptovat biologické rodiče není pro pěstouny vůbec jednoduché. „Obvykle znají mnohdy velmi tristní rodinnou historii dítěte, jsou seznámeni i s mnoha negativními zážitky, které má dítě za sebou. To logicky vyvolává negativní emoce vůči biologickým rodičům. Pěstouni si kladou otázky typu: *Kdo se může takhle chovat k vlastnímu dítěti? Proč mu tak ubližovali?* Požadavek, aby dítě mělo kontakt s těmi, kdo se k němu chovali nevhodně, jim zní absurdně. I když nakonec takový požadavek uznají, vyvolává to v nich ambivalentní pocity, jež se nesnadno zpracovávají.“ (Matoušek, Pazlarová, 2010, s. 59)

Více méně za pravdu pěstounům dává i Irena Sobotková, která ve svém článku *Biologické rodiny dětí, které jsou navrhovány do náhradní rodinné péče* mimo jiné uvádí: „Přitom je řeč většinou o nefunkčních biologických rodinách, kde dítě nemá trvalou láskyplnou péči ani pocit jistoty a bezpečí, kde nejsou uspokojovány jeho základní psychické potřeby. A hlavně, jak říkával prof. Matějček, dítě přijímá za rodiče ty, kdož se k němu rodičovsky chovají. „Pokud adoptivní rodiče nebo pěstouni přijmou takové dítě bezvýhradně za své, stávají se pro ně psychologicky jeho pravými rodiči se vším všudy“ (Matějček, 2004a, s. 138). A na jiném místě: „V tomto vnitřním přijetí dítěte je podle mého mínění psychologická podstata rodičovství.“ (Matějček, 1986, s. 127)

Musíme tedy mluvit o funkčnosti biologické rodiny a osobnostech rodičů, nemůžeme paušálně tvrdit, že vždy je nutné vztahy s biologickou rodinou „uchovávat, pěstovat a rozvíjet“. Pěstouni, kteří zažili zásahy biologických rodičů do pěstounské rodiny, je hodnotí jako nevhodné a pro dítě značně stresující, destabilizující na dlouho jeho těžko nabytou psychickou rovnováhu. Biologická matka závislá dlouhodobě na alkoholu například adresuje citově vydírající dopisy synovi do pěstounské rodiny („Mám už jenom tebe, na ničem jiném mi nezáleží...“). Další matka doslova atakuje dospívající dceru, na kterou si počkala u nákupního střediska, následují nepříjemné telefonáty dceři do pěstounské rodiny, které končí odmítnutím jakéhokoli kontaktu ze strany dcery („Nikdy ses o mě nestarala, co teď chceš?“). Pro dítě vzniká konflikt dvou hodně odlišných světů, odlišných hodnot – původní rodiny a rodiny pěstounské. Jak ale uvádí prof. Matějček, dítě má být v každém případě chráněno před konfliktem „dvojí loajality“ (Matějček, 2004b, s. 2). Není na to psychicky zralé. Biologické vazby samy o sobě nejsou zárukou zdravého rodičovství. „Není-li (dítě) ve své vlastní rodině citově

a psychologicky 'přijato, pak se rodinný svazek stává nerodinným.' (Matějček, 1992, s. 82)

Dítě má vždy vědět pravdu o svém původu a o okolnostech, které jeho dětství provázely. Není ovšem etické nutit dětem přímý kontakt s biologickými rodiči, kteří je nikdy vnitřně nepřijali a řádný zájem neprojevovali, a na které má dítě negativně zabarvené vzpomínky. Tak se pod záminkou práva dítěte upřednostňují zájmy biologických rodičů, kteří o dítě projeví často pouze účelový zájem. Je prokazatelné, že zdravé sebevědomí a sebeúctu čerpají přijaté děti z pěstounské rodiny, která jim pomáhá svým bezvýhradným přijetím a uspokojováním psychických potřeb překonat bolestné a traumatizující okolnosti v jejich historii, především tedy odmítnutí vlastními rodiči.“ (www.e-psycholog.eu/pdf/sobotkova.pdf)

„Umístěním dítěte do pěstounské péče vzniká komplikovaná vztahová síť. V ideálním případě by všechny strany měly mít stejný cíl – návrat dítěte do vlastní rodiny. Realita je ovšem jiná. Většina dětí nemůže být vrácena do původní rodiny, protože jim s vysokou pravděpodobností nikdy nebude schopna poskytnout bezpečné a podnětné prostředí pro jejich vývoj. Pokud tedy není návrat do vlastní rodiny možný, měl by být zajištěn kontakt dítěte s původní rodinou a stabilní zázemí dítěte v pěstounské péči.“ (Matoušek, Pazlarová, 2010, s. 58)

Souhlasím a přikláním se k názorům, že není vhodné spolupracovat s biologickou rodinou dítěte, pokud v ní docházelo k nezájmu, zanedbávání, týrání či dokonce zneužívání dítěte. Takový kontakt dítěte s biologickými rodiči může často nevratně poškodit i samotnou psychiku dítěte. V myslí dítěte se obnaží nepříjemné až traumatizující vzpomínky a pěstouni se mohou ocitnout zase na samém počátku „uzdravování bolavé dětské duše“. Pochopitelně nenajdeme pro tyto situace žádnou univerzální radu, žádnou šablonu. Ale to, co je třeba mít na paměti především – to je blaho dítěte, které by mělo být tím pomyslným metrem k porovnávání a hodnocení dané situace všech zúčastněných, především pak pěstounů. Skutečně nejde jen o blaho materiální, ale o blaho chápáno ve všech souvislostech, tedy jde především o stav myslí, o začleňování se dítěte do života společnosti v celé její šíři.

3.6 Specifika vztahu dítěte a pěstouna ve školním věku

Nemohu jinak, ale shodně s tím, co jsem předeslal úvodem kapitoly 3.4 Psychologie dětí v náhradních rodinách, i úvodem této kapitoly chci říct, že se mohu pouze pokusit o nastínění některých problémů, které souvisí se vztahy dětí a pěstounů ve školním věku. Je to opět téma velmi silné, které otevírá spoustu otázek, na něž není snadné často najít tu správnou odpověď. Dokladem toho, že odpověď na řadu otázek nelze často ani nalézt, jsou mnohá a mnohá díla našich i zahraničních psychologů, pedagogů, lékařů, sociálních pracovníků ...

Celosvětově uznávaným dětským psychologem je bezesporu profesor Matějček, který vždy prosazoval nezastupitelnou úlohu rodiny a jehož rozsáhlé dílo je dodnes „biblí

péče o děti“, která má za cíl jediné, a to je pomáhat dětem. Právě v jeho tvorbě můžeme hledat a nalézat odpovědi na řadu otázek, ať již se týkají rozboru současného stavu, či náhledu na to, jak by se měly „věci“ dále vyvíjet.

Školní věk dítěte je zajisté velmi významným a bouřlivým vývojovým obdobím v životě dítěte. Právě profesor Matějček, na rozdíl od některých klasických učebnic, dělí toto dlouhé vývojové období na tři období, resp. mezi mladší a starší školní věk přidává věk střední.

Mladší školní věk (od šesti či sedmi let přibližně do osmi či devíti let) – je obdobím relativně krátkým, přechodným, kdy mezi dětmi jsou poměrně velké rozdíly. Co se týče věkového rozpětí tak platí, že u chlapců počítáme vždy spíše s hranicí vyšší a u děvčat s hranicí nižší.

Starší školní věk (přibližně od dvanácti do patnácti let) – je to období puberty, období dost dramatické, období plné napětí a zmatků, ale také přechodné. Je to doba, z níž mají většinou rodiče strach. Je to však také doba, k níž naopak několik málo rodičů vyhlíží s nadějí. Jde o rodiče, kteří doufají, že endokrinní vývoj a hormonální tlak urychlí dosud vážně opožděný mentální vývoj jejich postiženého dítěte. Bohužel, ve většině případů jsou naděje těchto rodičů marné.

Střední školní věk (období mezi mladším a starším školním věkem) – je to velká vývojová epocha a období již není přechodné. Individuální rozdíly mezi dětmi jsou více méně vyrovnány, je to období konsolidace, kdy se připravuje „zázemí“ pro starší školní věk, tedy pro nelehké období puberty. Je to pro dítě i období relativně nejlepšího zdraví, resp. tělesné kondice vůbec. Dítě si již utváří a uvědomuje tzv. mužskou a ženskou identitu člověka podle pohlaví (tj. vědomí vlastního „já“).

Na příkladu chlapce v SOS vesničke, kterému dala maminka – pěstounka na starost malou holčičku (nebiologickou sestřičku) v kočárku a on se o ni vzorně dovedl postarat, demonstruje profesor Matějček, že přibližně od devíti do dvanácti let (u děvčat od osmi a u chlapců do třinácti let) se objevuje i tzv. rodičovské chování vůči malému dítěti, a to u děvčat stejně jako u chlapců. Autor k tomuto příkladu dodává, že stejnou situaci jako v SOS pozoroval mnohokrát v tzv. přirozených situacích, nebo u vlastních vnoučat.

Děti ve středním školním věku nejhůře snášejí rozvod rodičů, i když tento věk je relativně neproblematický. V praxi toto bylo ověřeno v rámci rozsáhlého výzkumu psychických následků rozvodu u dospělých i u dětí pod vedením docenta Dytrycha, kdy podchyceny byly všechny rozvody v první polovině roku 1976. Např. nového partnera matky přijímají děti ve středním školním věku nejhůře – chlapci samozřejmě hůře než dívky. Vysvětlení pro tento jev je třeba hledat ve výše zmíněném procesu diferenciaci vlastní identity dětí podle pohlaví – tzv. mužská a ženská identita podle pohlaví (tj. vědomí vlastního „já“). Nový muž v rodině je nejen mužskou konkurencí u matky, ale také mužskou konkurencí u vlastního otce, s nímž dítě před tím žilo a podle jehož vzoru – nevzoru si budovalo svou pohlavní identitu. Ve středním školním věku se tedy výrazně projevují dvě velmi významné životní funkce – diferenciaci identity podle pohlaví a rodičovské chování vůči malému dítěti. (Matějček, 2008, s. 57–64)

Školní věk dítěte tedy přináší zajisté svá specifika, je to období nesmírně náročné, a to jak pro dítě, tak pro rodiče – pěstouny. Nejsložitější je situace tam, kde dítě do rodiny přichází až v tomto období, aniž by mělo před tím možnost poznat lásku „svých“ lidí. Rodina pěstounů se tak nachází v situaci velmi obtížné, kdy výchova bude vlastně léčebným procesem, během kterého by mělo dítě dostat to, co mu chybí, tedy citovou vazbu k mateřské osobě.

Profesor Matějček si klade otázku, jak to udělat a odpovídá takto: „To nevím. Recepty ani učebnice na to nejsou. Jen vím, že např. matky-pěstounky v našich dětských vesničkách a mnozí pěstouni, matky i otcové, kteří přijímají více cizích dětí do své péče, tohle dovedou výborně. A musím hned dodat, že právě s tímhle mívají dosti obtíží rodiče adoptivní, kteří třeba léta na dítě čekali, po dítěti toužili a když je nyní dostali, zaplaví je přívalem své přízně, nadšení lásky, obdivu – a dítě se začne bránit a je zle. Nebylo připraveno něco takového vnímat, takže tento nápor přijímá jako útok na své dosavadní „já“. Adoptivní rodiče si nebyli vědomi toho, že dostali dítě, které si schopnost utéct osvojilo dříve než mít někoho rád.“ (Matějček, 2008, s. 104)

Velmi mě oslovil článek pěstounky (Pěstouni: Na objetí si musím počkat), která během osmi let přijala tři děvčata starší jedenácti let a jednu pětiletou holčičku, který dokazuje výše uvedená slova profesora Matějčka.

„Je asi málo lidí, kteří by si dobrovolně vybrali „moje“ děti. Byly už starší, s různými handicap, minimálně jedno z nich je romského původu. Navíc i to „moje“ je relativní. „Moje děti“ jsou u mne v pěstounské a poručnické péči. Znamená to, že mají i své biologické rodiče. A jejich kořeny je třeba respektovat – i když jim rodiče třeba ublížili, i když se o ně nedokázali postarat, i když se o ně třeba vůbec nezajímají...“

Přes to, nebo možná právě proto jsou to děti, které mi daly tak strašně moc. Naučily mě kreativitě, asertivitě, toleranci a pokoře. Donutily mě, abych poznala sama sebe – své silné a slabé stránky, i své limity. Teprve s nimi jsem pochopila, co to znamená, když člověk někoho miluje. Proto, abych si k nim vytvořila hezký vztah, nepotřebuji, aby byly perfektní či aby uspokojovaly moje potřeby, není nutné, aby mi byly vděčné, a není třeba, aby milovaly jenom mne – mají právo milovat i své selhávající biologické rodiče.

Podstatou je děti přijímat – i s jejich limity, traumaty a kořeny. Přijímat je takové, jaké jsou. A snažit se nevzdávat péči o ně, i přes problémy, i přes jejich opakovaná selhávání.“ (www.rodina.cz)

Dle mého názoru, pouze v tom případě, kdy pěstoun přijme dítě školního věku s jeho „minulostí“ – neboli jak se velmi výstižně ve svém článku pěstounka vyjádřila – s jeho limity, traumaty a kořeny, přijme je takové jaké je a bude se snažit nevzdávat péči o ně, i přes jeho opakovaná selhání – bude vztah mezi dítětem a pěstounem vztahem, v němž

bude láska, bezpečí a bude šanci pro dítě, aby jednou i ono mělo někoho rádo, třeba své děti.

4. Praktická část

Úvodem této části bych rád předeslal, že jsem měl možnost blíže „nahlédnout“ do života dvou pěstounských rodin a to díky mé kolegyni, která se již delší dobu přátelí s jednou z těchto rodin a jak následně popíšu, tyto dvě rodiny se úzce stýkají, neboť je spojuje sourozenecký vztah tří dětí. Rovněž další dvě rodiny jsem poznal díky již zmíněným pěstounským rodinám, které mi pomohly „otevřít dveře“ do těchto dalších dvou rodin. Tím byla moje situace zajisté příznivější, neboť již na počátku byla mezi námi důvěra a určitě daleko větší otevřenost.

Skutečnost, že se osobně znám s pěstounskou rodinou (a budu ji dále nazývat „první pěstounskou rodinou“) mě ovlivnilo již při výběru tématu mé bakalářské práce. Díky této „známosti“ jsem mohl nahlédnout „pod pokličku“ pěstounské péče v podmínkách našeho právního systému. Mnohé z toho, co jsem v poslední době zaznamenával v různých médiích, zejména o selhání sociálních pracovníků (např. alarmující případ týrání sedmiletého Dominika z Brna), jsem bohužel znal i z první pěstounské rodiny, a to se jednalo o události již před cca 4 lety.

4.1 Metody, cíl průzkumu a stanovení hypotéz

Na základě sociologického šetření ve čtyřech pěstounských rodinách se pokusím vyvrátit nebo potvrdit hypotézy:

H1

Předpokládám, že pevná citová vazba mezi dítětem a pěstounem se projeví v kvalitě sociálního přizpůsobení dítěte.

H2

Předpokládám, že dítě, které vyrůstá v kvalitním prostředí, nemá problémy v rodině, ve škole ani mezi vrstevníky v mimoškolním prostředí.

Použil jsem metodu psychologického průzkumu, a to rozhovor (interview), který umožňuje přímý kontakt s osloveným, umožňuje pozorovat i neverbální projevy, reakci osloveného na dotaz atd. U vybraného výběrového souboru jsem zvolil typ rozhovoru nestandardizovaného, kdy otázky jsou sice promyšlené dopředu, je určen cíl rozhovoru, nicméně není stanoveno přesně určené pořadí otázek, které je ponecháno na tazateli.

4.2 Výběrový soubor

Jak jsem již úvodem této kapitoly předeslal, respondenty mého šetření byly čtyři pěstounské rodiny. Každá z těchto rodin má odlišnou strukturu, nicméně v každé z nich

je dítě školního věku.

První pěstounská rodina

Jde o rodinu, kterou znám velmi dlouho a která mi vlastně „otevřela“ cestu i k dalším třem rodinám. Původně šlo o běžnou funkční rodinu s dvěma syny, kdy mladší syn odjel v 17 letech na zahraniční praxi, kde se bohužel setkal s drogami; postupem doby se u něho projevila drogová závislost. Rodiče se mu maximálně snažili pomoci, ale jejich snahy nebyly korunovány úspěchem. Ve společnosti stejně závislých mladých lidí poznal mladou svobodnou matku s malým chlapcem. Následně se dvojici narodila dcera. Zpočátku se zdálo, že dvojice bude celkem dobře (za maximální pomoci prarodičů) zvládat svou rodičovskou úlohu. Nicméně postupem doby se vztah rozpadl, matka začala žít s dětmi sama. Prarodiče zintenzivnili svou pomoc. Nedělali rozdíly mezi vlastním a nevlastním vnoučetem a obě děti se snažili mít často u sebe. Matka využívala jejich štědrosti, o děti se však starala velmi špatně. Bylo zjevné, že je stále drogově závislá. Často nechávala děti doma bez dozoru, na což upozorňovali i sousedé. Navíc se matce narodilo další dítě (chlapec) a vztah s otcem dcery se definitivně rozpadl. Matka děti zanedbávala v takové míře, že byl ohrožen fakticky jejich život. Dětem sice fyzicky neublížovala, ale nechávala je velmi často bez dozoru, bez jídla, v bytě se nesvítilo...

Prarodiče intenzivně jednali se sociálními pracovníky a bojovali za to, aby děti byly umístěny v bezpečí a samozřejmě jejich vnučka svěřena do jejich péče. U odpovědných úředníků však naráželi na bariéru nezájmu a laxního přístupu. Ve svém úsilí však nepolevili a cca po dvou letech se podařilo, že děti byly umístěny v zařízení Fondu ohrožených dětí Klokánek. Bohužel tam na určitou dobu byla umístěna i holčička, ačkoliv nebyl žádný racionální důvod, aby nemohla hned zůstat u prarodičů, tak jak si to toužebně přála. Teprve následně, asi po měsíci byla svěřena do pěstounské péče prarodičů. Dnes je holčičce 9 let a prarodiče (pěstouni) jsou v důchodovém věku.

Prarodiče se snažili zachovat sourozenecké vazby mezi sourozenci, a tak pravidelně navštěvovali chlapce v Klokánku. Přibližně po roce byli oba chlapci umístěni v pěstounské rodině.

Druhá pěstounská rodina

S obrovskou radostí přijali prarodiče holčičky, že se její bratři dostali do pěstounské rodiny. Rodiče přijali chlapce ke svým vlastním pěti dětem a k těžce zdravotně postižené holčičce, kterou již měli v pěstounské péči. Rodiny se brzy spřátelily. To, co je spojovalo, byla opravdová láska k dětem a maximální úsilí pomoci jim zařadit se do života. Dnes je chlapcům 6 a 13 let a pěstounům cca 40 let.

Třetí pěstounská rodina

V rámci různých aktivit se pěstounské rodiny vzájemně stýkají, a tak mi druhá pěstounská rodina zprostředkovala návštěvu v této rodině. Pěstouni v době, kdy zjistili, že již nebudou mít další vlastní děti (měli jednoho syna ve věku 12 let), přijali do pěstounské péče sourozence – dvojčata (chlapce a děvče) ve věku 10 let. Dnes je dvojčatům 12 let a jejich vlastnímu synovi 14 let a pěstounům cca 45 let.

Čtvrtá pěstounská rodina

Stejně jako v případě třetí pěstounské rodiny, i do této rodiny jsem byl „doporučen“. Pěstouni ve věku cca 45 let mají v pěstounské péči 7letého chlapce, vlastní děti nemají. Chlapec je v rodině již od svých dvou let. Pěstouni chtějí do pěstounské péče ještě jedno dítě.

4.3 Výsledky šetření

U výše specifikovaného vybraného výběrového souboru jsem si připravil pro rozhovor dále uvedené otázky, kdy odpovědi jsem si poznamenával a současně jsem si zaznamenával také mé vnímání neverbálních projevů dotazovaných, resp. mé vnímání celkové atmosféry v rodině. Forma nahrávání rozhovorů se mi nejevila jako vhodná, neboť respondenti se nemohou vyjadřovat tak přirozeně, jako u rozhovoru. Z jejich reakcí jsem vycítil obavu z případného nahrávání rozhovorů.

Rozhovor s pěstounem (okruh otázek):

1. Pozoroval jste u dítěte v době jeho příchodu do rodiny známky psychické deprivace, kterou dítě získalo v raném dětství (v době kojenecké a batolecí) a pokud ano, jak se tato projevovala?
2. Můžete specifikovat, jak dlouho se s touto deprivací dítě vyrovnávalo, resp. jak dítě tato ovlivňuje do dnešních dnů?
3. Můžete říct ke komu má dítě dnes nejsilnější citovou vazbu, event. se o takové citové vazbě nedá mluvit?
4. Domníváte se, že dítě se začlenilo do rodiny, uvědomuje si své vlastní „já“, upevňuje si své sebevědomí?
5. Jak probíhal (event. probíhá) nástup dítěte do školy a jak se dítě začlenilo do kolektivu spolužáků?
6. V čem spatřujete hlavní problém (problémy) v otázce sociálního přizpůsobení dítěte, ať již v prostředí rodiny, nebo v prostředí školy, kamarádů?
7. Můžete charakterizovat svůj vztah k dítěti, event. se domníváte, že jsou ve vašem přístupu určité rezervy (chyby), kterých jste si vědom?
8. Přemýšlíte o budoucnosti dítěte (jak ji vidíte), nebo vás úvahy na toto téma nezaměstnávají, a to z různých důvodů?

Rozhovor se staršími dětmi (okruh otázek):

1. Vzpomínáš si na dobu, kdy jsi přišel do své „nové rodiny“ a na to, jak jsi se cítil a co jsi prožíval?
2. Můžeš popovídat o tom, co prožíváš dnes a jaké máš vztahy s ostatními členy rodiny?
3. Jak se ti líbí ve škole, máš tam kamarády...jak zvládáš učení...co učitelé?

Rozhovor s mladšími dětmi (okruh otázek):

1. Můžeš mi ukázat své hračky a místo, kde máš postýlku..., kdo spí vedle tebe?
2. Co doma děláte všichni společně (nebo se sourozenci) a ty se na to těšíš, děláš to rád?
3. Kdo ti doma pomáhá s přípravou do školy? (s kým si připravuješ aktovku na další den?)

První pěstounská rodina – analýza rozhovorů

Je pochopitelné, že v tomto případě pěstounům (prarodičům) nebylo nic ze života dítěte utajeno. Nicméně i tak se museli vyrovnávat s psychickou deprivací dítěte. Nejsilnější negativní zážitek byl pro dítě spojen s pobytem v Klokánku. Nebyl to snad ani tak pobyt samotný, ale pocit, že je odloučena od milované babičky a dědečka. Ještě dlouho po návratu chtěla holčička slyšet sliby, že už nikdy nikam nebude muset odejít a zůstane pořád s nimi. Biologická matka dítěte nemá o dceru zájem, ozve se maximálně 1x za rok, dál žije velmi neuspořádaným životem. Otec má novou spořádanou rodinu a vztahy s dcerkou jsou dnes naprosto normální a hezké. Nutno říct, že pěstouni (prarodiče) jsou velmi citliví a vzdělaní lidé, kteří přemýšlí o výchově vnučky, snaží se jí maximálně smysluplně vyplnit volný čas. Obava z určité genetické výbavy zděděné po matce je vede k tomu, že musí být ve výchově důslední za každou cenu. O biologické matce mluví vždy tak, aby v dítěti nevyvolali představu něčeho špatného. Vzájemná citová vazba mezi nimi je samozřejmě velmi silná. Holčička (9 let) ve škole výborně prospívá, má spoustu dalších mimoškolních aktivit. Prarodiče se snaží, aby se co nejčastěji stýkala se svými bratry.

Druhá pěstounská rodina – analýza rozhovorů

Vysokoškolsky vzdělaní pěstouni, kteří si ke svým vlastním pěti dětem vzali do pěstounské péče těžce zdravotně postiženou holčičku a později ještě dva bratry z Klokánku, ve mně zanechali úžasný dojem. Nelze nezmínit, že k tomu, co dělají, přistupují s naprostou přirozeností a obrovskou lidskou laskavostí. Přiznávají, že o pěstounské péči nikdy plánovitě neuvažovali, že toto rozhodnutí přišlo samo, poté, co žena viděla dokument o dětech z dětských domovů v televizi a muž následně v tramvaji

leták Sdružení pěstounských rodin s nápisem Děti hledají rodiče. A tak se dostala do rodiny nemocná holčička a později dva chlapci – bratři. Kluci měli za sebou hodně těžké období. Po příchodu do rodiny se mladší nechtěl nikam zařadit, vlastně nevěděl kam patří a starší se zase odmítal přizpůsobovat. Na mladšího zafungovala až metoda tzv. silného objetí a bylo to objetí maminky pěstounky, v jejíž náruči se zklidnil a časem začal normálně fungovat jako člen velké rodiny. Dnes je předškolák a zásadní problémy s výchovou a sociální adaptací u něho nejsou. Jako předškolák se na školu teprve připravuje.

Složitější situace byla u staršího z bratrů (dnes je mu 13 let), který před dvěma lety, kdy přišel do rodiny, měl již určité projevy asociálního chování. Často se snažil ze situace vytěžit maximum pro sebe, ostatní děti v rodině psychicky týral. Situace se vylepšila poté, co se mezi ním a vlastním synem pěstounů, který byl ve stejném věku, vytvořilo přátelské pouto. Vlastní syn pěstounů, premiant ve třídě, dokázal bratrovi „zajistit“, že ho ostatní spolužáci začali respektovat. Chlapcovo sebevědomí se značně zvedlo, posílila se jeho sounáležitost k pěstounské rodině. Donedávna velmi trpěl tím, že jeho vlastní rodiče o něho neprojevují žádný zájem a svůj vnitřní smutek si prakticky „vybíjel“ na ostatních dětech v rodině. Chlapec působí celkem vyrovnaně, ve škole prospívá dobře a z jeho odpovědí jsem nabyl dojmu, že je spokojený tam, kde je.

Poznal jsem, že v obou těchto rodinách je to také víra v Boha, která pomáhá pěstounům, vede je k pokoře, trpělivosti a lásce.

Třetí pěstounská rodina – analýza rozhovorů

V této rodině nebylo možné přehlédnout, že všechny děti byly již prakticky v pubertě, a tak situace byla často velmi vyhrocená. Navíc dvojčata se dostala do rodiny teprve před 2 lety poté, co byla rok v dětském domově. Do domova se děti dostaly, když byli jejich rodiče zbaveni rodičovských práv z důvodu alkoholismu. Nutno vyzdvihnout maximální trpělivost pěstounů, kteří se potýkají, jak s introvertním chlapcem, tak s psychicky labilní dívkou. Obě děti navíc velmi složitě hledají cestu k staršímu bratrovi a on k nim. Matka přiznává, že bylo pro ni snadnější utvořit si citové pouto k dceři a v případě chlapce stále bojuje s určitým vnitřním proviněním vůči vlastnímu synovi. Navíc má pocit, že vlastní syn se před ní uzavírá a obává se, že na nevlastního bratra žárlí. Pěstouni se domnívají, že udělali chybu, že měli přijmout do pěstounské péče dítě předškolního věku, a to právě kvůli vlastnímu synovi, který se na sourozence těšil a teď je všechno jinak. Dvojčata ve škole nemají kamarády, vyhýbají se i mimoškolním aktivitám, většinu času chtějí trávit u počítače. Chlapec ve škole prospívá podprůměrně, děvče celkem dobře, dokonce se zlepšuje a matka má dojem, že se snaží právě kvůli ní. Rozhovor s dětmi byl náročný, komunikace vážla, občas děti neodpověděly vůbec, příp. odpovídaly stroze, nezúčastněně. Pouze děvče se zájmem povídalo o tom, jak s maminkou vaří o víkendů sváteční obědy, chystá sváteční stůl a pak všichni společně jedí.

Čtvrtá pěstounská rodina – analýza rozhovorů

Kdybych nevěděl, že jsem v pěstounské rodině, nic by nenasvědčovalo tomu, že nejsem v normální rodině se sedmiletým chlapcem, který je plný dětské hravosti, zvědavosti, normálně zlobí. Pouze jeho řeč nebyla na úrovni prvňáčka. Chlapec mluvil překotně a špatně vyslovoval sykavky.

Do rodiny přišel jako dvouletý z ústavní péče. Ve vývoji byl značně opožděný. Bázlivý nebyl, ale byla viditelná absence podnětů nutných ke zdárnému vývoji. Rodiče se s láskou a pochopením snažili s chlapcem vše dohnat. Naštěstí nebylo pozdě. Chlapec dnes navštěvuje mateřskou školu, a to speciální logopedickou třídu. Rodiče doufají, že bude moci navštěvovat běžnou základní školu. Pěstouni zvažují přijmout do péče ještě jedno dítě, a to opět v co nejnižším věku.

4.4 Závěry šetření

Na základě provedených rozhovorů v pěstounských rodinách a jejich následnou analýzou jsem došel k těmto závěrům:

Stanovená **hypotéza č. 1** „Předpokládám, že pevná citová vazba mezi dítětem a pěstounem se projeví v kvalitě sociálního přizpůsobení dítěte“ **byla potvrzena.**

Stanovená **hypotéza č. 2** „Předpokládám, že dítě, které vyrůstá v kvalitním prostředí, nemá problémy v rodině, ve škole ani mezi vrstevníky v mimoškolním prostředí“ **byla potvrzena.**

Děti, které se dostaly do rodiny v mladším věku, neměly problém se zařazením do rodiny, snadněji se s ní sžily. Je pochopitelné, že každá z rodin byla v naprosto odlišné situaci – děti neměly tzv. stejné startovní podmínky při vstupu do rodiny.

Relativně nejsnadnější byla situace v první pěstounské rodině, u pěstounů prarodičů, i když ti se také museli potýkat s mnoha problémy. Mezi nimi a vnučkou je tak silné citové pouto, že je dnes nemyslitelné, aby dítě žilo a vyrůstalo jinde. Matka o dceru prakticky vůbec zájem nemá, ozve se 1 – 2x do roka. Přesto o ní prarodiče mluví hezky, ale pravdivě (přiměřeně věku) odpovídají na otázky dítěte. Vytýčili si, že dítě musí postupem času dojít k závěru, čím se matka na dětech provinila.

Obdobná situace byla i ve čtvrté pěstounské rodině. Chlapec, který přišel do rodiny ještě „včas“, má velkou šanci prospívat ve škole, vybudovat si své postavení mezi spolužáky ve třídě a také mezi ostatními kamarády.

Situace v druhé rodině především vypovídá o tom, jak významné je u dětí budování si vlastního sebevědomí, uvědomování si svého vlastního „já“. Pěstouni se snaží problémy dětí chápat i z hlediska psychologie jedince a z hlediska psychologie rodiny. Úžasné zapojili i své starší vlastní děti, které s nevlastními bratry neměly žádný problém.

V rodině je také těžce nemocná holčička a bylo nádherné sledovat, jak jí ostatní pomáhají a považují to za něco, co jim způsobuje radost. Celkově rodina působí velmi harmonicky, jako dobře fungující systém. Láska je v této rodině přítomna na každém kroku. Platí zde bez výhrad, že doma je tam, kde tě mají rádi.

Ve třetí pěstounské rodině se střetlo několik rizikových faktorů. Především děti prošly ústavní výchovou a ani jejich dětství pravděpodobně nebylo bezproblémové. Pěstouni sami si nebyli jisti svým krokem, tedy ve svém nitru zcela nepřijali děti za své. Tento fakt ovlivnil, že se nevytvořil mezi nimi a dětmi dostatečně silný citový vztah. Děti necítily dostatečnou sounáležitost k rodině, jejich sebevědomí nebylo vysoké, kolektivu vrstevníků se vyhýbaly. Nezafungoval ani starší bratr, který na příchod sourozenců do rodiny nebyl rodiči vůbec připraven.

Závěrem bych si ještě jednou dovolil potvrdit názor, že pevná citová vazba mezi dítětem a pěstounem se projeví v kvalitě sociálního přizpůsobení dítěte, ať již v samotné rodině nebo ve škole a případně i mezi vrstevníky v mimoškolním prostředí. Tato citová vazba se však buduje velmi těžce a pěstoun musí opravdu velmi chtít pomoci dítěti a snažit se je přijmout takové jaké je.

Závěr

Téma náhradní výchovy je v naší společnosti rozhodně velmi žhavé téma. Česká republika drží bohužel neslavné prvenství, a to v počtu dětí do tří let umístěných v dětských domovech a kojeneckých ústavech. Smutné je, že tento počet dětí neubývá, ale narůstá.

Je třeba hledat odpověď, proč tomu tak je. K tomuto problému jsem se vyjádřil v souvislosti s připravovanou novelou zákona o sociálně-právní ochraně dětí. Zdůraznil jsem, že je třeba změnit především systém. Česká republika se totiž velmi málo věnuje celospolečenské prevenci, resp. prevenci sociálního osíření. Provořadým úkolem v této oblasti je, aby se udělalo všechno proto, aby dítě mohlo zůstat u svých vlastních rodičů. Nelze například připustit, aby dítě mohlo být odebráno z vlastní rodiny jenom proto, že tato rodina ekonomicky strádá. Takové rodině, která se takto ocitne v krizi, je málokdy účinně a efektivně pomozeno. Mezi veřejností i odborníky je rozšířen názor, že ústavní péče je v podstatě dobrým řešením pro ohrožené děti. Proti ústavní péči nelze nic namítat v případech, kdy např. dítě musí být okamžitě odebráno z biologické rodiny pro týrání. Nicméně i tuto ústavní péči je třeba chápat jako první pomoc, nikoliv však jako definitivní vyléčení.

Profesoři Matějček a Langmeier už před téměř 60 lety vytvořili celosvětově významné dílo o psychické deprivaci. Popsali a vysvětlili, proč ústavní výchova představuje závažné ohrožení duševního a sociálního vývoje dětí a jak její negativní důsledky poznamenávají tyto děti jako skupinu až do dospělosti. Dítě ve věku do tří let tedy v ústavu vyrůstat vůbec nemá, pokud k tomu nejsou samozřejmě závažné důvody, a to důvody zdravotní.

I když tento celosvětově významný objev je již tak dlouho znám, je Česká republika kritizována mezinárodními institucemi za svůj systém náhradní rodinné péče a tato kritika je rozhodně na místě. Náhradní rodinná péče je pojímána spíše jako dlouhodobá forma pomoci, spíše jako adopce. To, co je běžné v zemích západní Evropy a také v zemích skandinávských, tedy forma tzv. krátkodobé pěstounské péče, u nás neexistuje.

Rozhodně je tedy velmi významným krokem vpřed, že v těchto dnech vstoupila do připomínkového řízení novela zákona o sociálně-právní ochraně dětí, která by měla otevřít cestu k různým typům pěstounské péče. Předpokládá se rozvoj pěstounské péče krátkodobé, pěstounské péče na přechodnou dobu, různých typů specializované pěstounské péče pro děti, které jsou dnes třeba v péči ústavní a nedaří se je umístit do náhradní rodiny. Víme, že velmi obtížně se umísťují děti s handicapem, děti z etnických menšin, děti s výchovnými problémy.

Bude třeba změnit náhled na pěstouny, kteří by měli být vnímáni jako placení odborníci. Rovněž tak metodika, která bude navazovat na zmíněnou novelu zákona, by měla být jednotná pro všechny kraje (v současné době tomu tak není).

Bude také potřeba vést účinnou a širokou kampaň, aby veřejnost začala jinak vnímat pěstouny.

Novela zákona o sociálně-právní ochraně dětí by měla doslova nastartovat revoluční změny v systému náhradní péče o děti. Tento legislativní krok velmi vítám, neboť na mnoha místech mé bakalářské práce jsem zdůrazňoval negativní dopady psychické deprivace, kterou si dítě přináší z raného dětství a projevuje se až do dospělosti. Je to to zásadní, co ovlivňuje vztah dítěte a pěstouna ve školním věku. Z tohoto pohledu si tedy dovoluji ukončit kapitolu optimisticky, neboť lze říci, že v této oblasti Česká republika nakročila (konečně) správným směrem a lze jen doufat, že příslušná novela bude brzy schválena, aby na ni mohla navázat smysluplná činnost dalších státních i nestátních institucí.

Resumé

Bakalářská práce je rozčleněna do čtyř částí, z nichž tři lze nazvat teoretickými a čtvrtou část částí praktickou.

První kapitola je věnována nezastupitelné úloze rodiny, poruchám rodičovství a poruchám funkce rodin. O úloze rodiny toho bylo již napsáno opravdu hodně a všichni autoři se shodují na tom, že dobře fungující rodina je nejlepším výchovným a životním prostředím pro dítě. Poruchy rodičovství se mohou vázat, jak k rizikům na straně rodičů (rizikové faktory na straně rodičů), tak k dětem (rizikové faktory dětí). Z pohledu poruchy funkce rodiny se rozlišuje rodina problémová, rodina dysfunkční a rodina afunkční.

Druhá kapitola se věnuje historii pěstounské péče v Čechách, péči ústavní, náhradní rodinné péči a srovnání osvojení a pěstounské péče. Pokud dítě nemá uspokojeny základní psychické potřeby (v pěti základních úrovních), pak u něho dochází k psychické deprivaci. Do pěstounské péče se častěji dostávají děti starší a tak je úloha pěstounů těžší než to je např. u osvojitelů. Problémem zůstává, že psychická deprivace, kterou dítě získalo v tzv. raném dětství, ovlivňuje osobnost dítěte až do dospělosti.

Třetí kapitola se týká zákonné úpravy pěstounské péče v ČR, podpory pěstounských rodin ze strany nestátních organizací, role náhradního rodiče, psychologie dětí v náhradních rodinách, biologické rodiny dítěte v pěstounské péči a specifika vztahu dítěte a pěstouna ve školním věku. V podkapitole, která se věnuje zákonné úpravě dané materie je důraz kladen na novelu zákona o sociálně-právní ochraně dětí, která 25.02.2011 byla dána do meziresortního připomínkového řízení. Jde o velmi významnou novelu, která reaguje na celkovou nepříznivou situaci a České republice v oblasti náhradní rodinné péče a měla by být začátkem pro zcela nové pojetí pěstounské péče. Rovněž kapitola o vztahu dítěte a pěstouna ve školním věku má zásadnější význam; definuje školní věk a specifika jednotlivých období (mladší, střední a starší školní věk).

V praktické části byl výběrový soubor čtyř pěstounských rodin podroben sociologickému průzkumu s tím, že jako metoda ke sběru informací byla použita metoda psychologického průzkumu, a to tzv. nestandardizovaný rozhovor, který se k danému účelu jevil jako nejvhodnější. Rozhovor byl veden s pěstouny i s dětmi. Na základě vyhodnocení byl potvrzen názor, že pevná citová vazba mezi dítětem a pěstounem se projeví v kvalitě sociálního přizpůsobení dítěte, ať již v samotné rodině nebo ve škole a případně i mezi vrstevníky v mimoškolním prostředí.

Závěr bakalářské práce vyznívá velmi optimisticky, neboť je příznivě vnímána novela zákona o sociálně-právní ochraně dětí, která by měla přinést nové pojetí pěstounské péče a celkově nové trendy v této oblasti, jejichž cílem má být snížení počtu ohrožených dětí v ústavní výchově, který je doposud v České republice alarmující. Je rovněž potěšitelné, že tvůrci zákona navazují na objevné dílo profesorů Matějčka a Langmeiera o psychické deprivaci.

Anotace

Bakalářská práce je zaměřena na problematiku náhradní péče o dítě, především pak na pěstounskou péči. Výchova dítěte v pěstounské rodině má svá specifika, která se vážou především na možnou psychickou deprivaci dítěte v době jeho raného dětství (do 3 roků).

Teoretická část bakalářské práce je věnována výchově dítěte v rodině, resp. nezastupitelné úloze rodiny, poruchám rodičovství a poruchám funkce rodiny. Dále pak se tato část zaměřuje na základní formy náhradní péče o dítě, s akcentem na srovnání osvojení a pěstounské péče. Nejobsáhlejší pasáž teoretické části je pak věnována vztahům v pěstounské péči s akcentem na psychologii dětí v náhradních rodinách a specifikům vztahu dítěte a pěstouna ve školním věku. Do kapitoly „Zákonná úprava pěstounské péče v ČR“ jsem zařadil rovněž informaci o novele zákona o sociálně-právní ochraně dětí.

V praktické části bakalářské práce jsem popsal a vyhodnotil sociologický průzkum, který jsem provedl ve čtyřech pěstounských rodinách. Závěrem tohoto šetření bylo konstatováno, že se potvrdil předpoklad, že pevná citová vazba mezi dítětem a pěstounem se projeví v kvalitě sociálního přizpůsobení dítěte, ať již v samotné rodině nebo ve škole a případně i mezi vrstevníky v mimoškolním prostředí.

Klíčová slova

Pěstounská péče, osvojení, zákon o sociálně-právní ochraně dětí, pěstoun, náhradní rodinná péče, ústavní výchova, rodina, nestátní organizace.

Annotation

The Bachelor Thesis deals with problems of upbringing a child, in particular when the child is looked after by foster parents. Upbringing the child who is looked after by his/her parents has a lot of peculiarities which are related to possible psychical deprivation during his/her early childhood (until he/she is 3 years old).

The theoretical part of my Bachelor Thesis accentuates the upbringing the child in the family and irreplaceable importance of the family, dysfunctions of parenthood and dysfunctional families. Further you can find in this part more details which are related to basic forms of foster care, emphasizing the comparison of adoption and foster care of the child.

The most comprehensive theoretical part of the thesis is focused on relationships within foster families and how they can affect the children's psychology and specific relations between the child and the foster parent during his/her school age.

In the chapter “Legal regulations of foster care in the Czech Republic “I included some information concerning an amendment of the Act of Social and Legal Protection of children.

In the practical part of my Bachelor Thesis I described and assessed a sociological research which I did in 4 families. I concluded that the presumption of close emotional needs between the child and his/her foster parent is consequently shown in his/her social adjustment both in the family itself and also among his/her contemporaries in out-of-school environment.

The key words

Foster care, adoption, The Act of Social and Legal Protection of children, foster parent, residential care, family, non-state organizations.

Seznam použité literatury

1. Zákon č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí, ve znění pozdějších předpisů
2. Zákon č. 94/1963 Sb., o rodině, ve znění pozdějších předpisů
3. BECHYŇOVÁ, V., KONVIČKOVÁ, M. Sanace rodiny. 1. vyd. Praha: Portál, s. r. o., 2008, 152 s. ISBN 978-80-7367-392-5
4. GABRIEL, Z., NOVÁK, T. Psychologické poradenství v náhradní rodinné péči. 1. vyd. Praha: Grada Publishing, a. s., 2008, 144 s. ISBN 978-80-247-1788-3
5. HOLUB, M., NOVÁ, H. Zákon o rodině a předpisy související. 4. vyd. Praha: Linde Praha a.s., 2000, 717 s. ISBN 80-7201-209-6
6. KRAUS, B., SÝKORA, P. Sociální pedagogika I. Brno: Institut mezioborových studií, 2009, 63 s.
7. KRAUS, B. Základy sociální pedagogiky. 1. vyd. Praha: Portál, s. r. o., 2008, 216 s. ISBN 978-80-7367-383-3
8. MATĚJČEK, Z. a kol. Náhradní rodinná péče. 1. vyd. Praha: Portál, s. r. o., 1999, 184 s. ISBN 80-7178-304-8
9. MATĚJČEK, Z. Po dobrém, nebo po zlém? 6. vyd. Praha: Portál, s. r. o., 2007, 109 s. ISBN 978-80-7367-270-6
10. MATĚJČEK, Z. Co děti nejvíc potřebují. 5. vyd. Praha: Portál, s. r. o., 2008, 108 s. ISBN 978-80-7367-504-2
11. MATĚJČEK, Z. KOLUCHOVÁ, J. Osvojení a pěstounská péče. 1. vyd. Praha: Portál, s. r. o., 2002, 152 s. ISBN 80-7178-637-3
12. MATOUŠEK, O. Rodina jako instituce a vztahová síť. 3. vyd. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 2003, 161 s. ISBN 80-86429-19-9
13. MATOUŠEK, O. PAZLAROVÁ, H., Hodnocení ohroženého dítěte a rodiny. 1. vyd. Praha: Portál, s. r. o., 2010, 184 s. ISBN 978-80-7367-739-8

14. SOBOTKOVÁ, I. Pěstounské rodiny: jejich fungování a odolnost. 1. vyd. Kolín – Sendražice: BOOM Tisk, 2003, 144 s. ISBN 80-86552-62-4
15. ŠKOVIERA, A. Dilemata náhradní výchovy. 1. vyd. Praha: Portál, 2007, 143 s. ISBN 978-80-7367-318-5
16. VRTBOVSKÁ, P. Moderní péče o ohrožené a opuštěné děti. Praha: DOM, Natama, 2005, 75 s.
17. <http://eklep.vlada.cz>
18. <http://vzd.cz/sites/default/files/Prezentace%20MPSV%20novela.pdf>
Macela, M., Trubačová, Novela zákona o sociálně-právní ochraně dětí.
19. www.adoptce.com
20. <http://www.clovekhledacloveka.cz/res/data/000240.pdf>
Sborník ke konferenci „Děti mezi ústavní výchovou a rodinou“.
21. www.e-psycholog.eu/pdf/sobotkova.pdf
Sobotková, I., Biologické rodiny dětí, které jsou navrhovány do náhradní rodinné péče.
22. <http://www.mpsv.cz/files/clanky/7299/Organizace.pdf>
Organizace zaměřené na náhradní rodinnou péči dle krajů.
23. www.natama.cz
24. www.rodina.cz/clanek8053.htm
Brodníčková, H., Pěstouni: Na objetí si musím počkat.
25. www.sos-vesnicky.cz

Seznam příloh

Příloha č. 1 České standardy pro pěstounskou péči

Příloha č. 1 České standardy pro pěstounskou péči

1. Účel činnosti organizace

Organizace realizující institut pěstounské péče má písemně zpracované poslání a cíle organizace a jednoznačně specifikuje, jaké služby poskytuje.

2. Respektování rozdílnosti a podpora rovnoprávnosti

Činnost organizace realizující institut pěstounské péče je založena na respektu k rozdílnosti všech lidí a na podpoře rovnoprávnosti všech lidí.

3. Participace dítěte a biologické rodiny na průběhu pěstounské péče

Organizace realizující institut pěstounské péče zajistí, aby byl vyslyšen názor dítěte, jeho biologické rodiny, stejně jako dalších osob, které jsou pro dítě důležité, a aby byly v co největší míře zapojeny do rozhodování o otázkách, které mohou mít dopad na jejich budoucnost.

4. Způsobilost pěstounů

Organizace realizující institut pěstounské péče spolupracuje s pěstouny, kteří zajišťují bezpečné, zdravé a výchovné prostředí.

5. Párování a seznamování dítěte s pěstounskou rodinou

Organizace realizující institut pěstounské péče vypracovává v mezích svých pravomocí návrh na umístění nebo zajistí umístění každého dítěte ve vhodné pěstounské rodině, která může naplňovat jeho potřeby.

6. Ochrana před zneužíváním a zanedbáváním

Organizace realizující institut pěstounské péče chrání každé dítě či mladého člověka před všemi formami zneužívání, zanedbávání, využívání a deprivace.

7. Naplňování emocionálních potřeb dítěte

Organizace realizující institut pěstounské péče zajistí poskytování pěstounské péče, která každému dítěti či mladému člověku umožní naplňovat jeho emocionální potřeby.

8. Podpora zdraví dítěte

Organizace realizující institut pěstounské péče zajistí všestrannou podporu zdraví dítěte v pěstounské péči.

9. Podpora vzdělání dítěte

Organizace realizující institut pěstounské péče zajistí uspokojování vzdělávacích potřeb každého dítěte v pěstounské péči a podporu při plném rozvíjení jeho schopností.

10. Podpora pozitivních kontaktů dítěte s jeho biologickou rodinou a jeho významnými osobami
Pokud je to v souladu s individuálním plánem péče, organizace realizující institut pěstounské péče zajistí dětem a mladým lidem v pěstounské péči podporu pro udržování a rozvíjení pozitivních kontaktů s biologickou rodinou a jinými významnými osobami.
11. Příprava na dospělost a samostatný život
Organizace realizující institut pěstounské péče zajistí, že poskytovaná pěstounská péče přispívá k rozvoji schopností, kvalifikace a vědomostí nezbytných pro život dospělého jedince.
12. Výkon sociálně-právní ochrany dětí
Každá organizace realizující institut pěstounské péče je organizací oprávněnou zajišťovat sociálně-právní ochranu dětí.
13. Schopnosti k provozování nebo řízení organizace
Osoba podílející se na provozování a řízení organizace realizující institut pěstounské péče má nezbytné vzdělání, řídicí schopnosti a finanční znalosti, aby zvládala práci efektivně a účinně. Disponuje rovněž nezbytnými vědomostmi a praxí v oboru péče o dítě a pěstounství, aby mohla odvádět práci na profesionální úrovni.
14. Sledování praxe a kontrola kvality
Jsou uplatňovány jasné postupy sledování a kontroly činnosti organizace realizující institut pěstounské péče tak, aby byla zajištěna její kvalita a nedošlo ke konfliktu zájmů.
15. Efektivní a účinné řízení
Organizace, která realizuje institut pěstounské péče, je řízena efektivně a účinně. Jsou jasně vymezeny pravomoci a odpovědnost jednotlivých pracovníků.
16. Kompetentní a dobrý zaměstnavatel
Organizace realizující institut pěstounské péče je kompetentním a dobrým zaměstnavatelem se zdravými zaměstnaneckými praktikami a dobrou podporou svých pracovníků.
17. Způsobilost prostorů
Organizace, která realizuje institut pěstounské péče, využívá k tomuto účelu vhodné prostory.
18. Finanční životaschopnost
Organizace je odpovědná za financování svých aktivit a závazků.

19. Účetnictví

Účetnictví je provozováno v souladu s poctivými účetnickými normami a praxí.

20. Příspěvek pro pěstouny

Každý pěstoun dostává měsíční příspěvek. Výplaty jsou předávány promptně a ve stanoveném datu.

21. Způsobilost k práci s dětmi

Každý, kdo pracuje jako odborný pracovník v organizaci, která realizuje institut pěstounské péče, anebo pro ni, je způsobilý k práci s dětmi a mládeží.

22. Organizace a řízení pracovníků

Pracovníci jsou organizováni a řízeni tak, aby poskytovali účinnou a efektivní spolupráci při realizaci institutu pěstounské péče.

23. Dostatečné množství pracovníků s příslušnými schopnostmi a zkušenostmi

Organizace realizující institut pěstounské péče má adekvátní množství dostatečně zkušeného a kvalifikovaného personálu.

24. Vzdělávání a příprava pracovníků

Je uplatňován kvalitní školicí program s cílem zdokonalovat schopnosti a pravidelně seznamovat personál s nejnovějším vývojem v odborné a právní oblasti.

25. Odpovědnost a podpora

Veškerý personál nese řádnou odpovědnost a dostává se mu podpory.

26. Vyhodnocování a příprava žadatelů o pěstounskou péči

Organizace realizující institut pěstounské péče zajistí vyhodnocování a přípravu potencionálních pěstounů k poskytování vysoce kvalitní péče a naplňování potřeb každého dítěte/mladého člověka umístěného v jejich péči.

27. Vedení a podpora pěstounů

Organizace realizující institut pěstounské péče má jasnou strategii spolupráce s pěstouny a jejich podpory.

28. Supervize pěstounů

Organizace realizující institut pěstounské péče poskytuje supervizi pěstounů a pomáhá jim rozvíjet jejich schopnosti.

29. Vedení dokumentace

Organizace realizující institut pěstounské péče vede v souladu se zákonnými

dokumentaci o veškerých závažných informací, které jsou důležité pro chod organizace.

30. Vedení dokumentace o dítěti

Organizace realizující institut pěstounské péče vede a průběžně aktualizuje dokumentaci o každém dítěti či mladém člověku v pěstounské péči.

31. Panel (Poradní sbor)

Všechna důležitá rozhodnutí v průběhu pěstounské péče se řídí doporučením Panelu, který je zárukou kvality procesu vyhodnocování a přípravy žadatelů i další spolupráce s pěstouny. Sleduje a reviduje práci sociálních pracovníků, vydává doporučení k následujícím rozhodnutím:

- ke všem žádostem o pověření k pěstounské péči předložené a doporučené ke schválení organizací realizujících institut pěstounské péče,
- ke všem návrhům na umístění dítěte do dlouhodobé pěstounské péče, které jsou předloženy a doporučeny organizací realizujících institut pěstounské péče,
- ke všem zprávám o revizi pěstounské péče,
- ke všem návrhům na ukončení pěstounské péče, které jsou předloženy a doporučeny organizací realizujících institut pěstounské péče,
- ke zprávám o nezdaru pěstounské péče,
- projednává stížnosti nebo odvolání pěstounů nebo dětí v pěstounské péči.

32. Krátkodobá pěstounská péče (pěstounská péče na přechodnou dobu)

Krátkodobá pěstounská péče naplňuje specifické potřeby dítěte v krátkodobé péči. Primárním cílem je návrat dítěte do původní rodiny.

33. Rodinní příslušníci a přátelé dítěte v roli pěstounů (příbuzenská péče)

Všechny výše uvedené normy jsou relevantní pro rodinné příslušníky a přátele dítěte, kteří jsou v roli pěstounů. Zároveň jsou respektovány jejich citové vazby a vztah k dítěti z minulosti.“ (Svobodová, Vrtbovská, 2005, s. 52–72)